

Economische ontwikkeling en kracht tuinbouwclusters *Betuwse Bloem*



LEI

WAGENINGEN UR

Economische ontwikkeling en kracht tuinbouwclusters *Betuwse Bloem*

Gerben Jukema

Marc Ruijs

LEI-nota 11-006

Februari 2011

Projectcode 2275000134

LEI, onderdeel van Wageningen UR, Den Haag

Het LEI kent de volgende onderzoeksvelden:



Sector & Ondernemerschap



Regionale Economie & Ruimtegebruik



Markt & Ketens



Internationaal Beleid



Natuurlijke Hulpbronnen



Consument & Gedrag

Economische ontwikkeling en kracht tuinbouwclusters *Betuwse Bloem*

Jukema, G. en M. Ruijs

LEI-nota11-006

57 p., fig., tab., bijl.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Provincie Gelderland.

© LEI, onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2011
Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.



Het LEI is ISO 9001:2008 gecertificeerd.

Inhoud

	Woord vooraf	7
	Samenvatting	8
	S.1 Belangrijkste uitkomsten	8
	S.2 Overige uitkomsten	9
	S.3 Achtergrond	9
1	Inleiding	10
	1.1 Aanleiding en doel	10
	1.2 Aanpak	10
2	Ruimtelijke ontwikkeling tuinbouwsectoren	11
	2.1 Samenvatting totaal areaal tuinbouwsectoren	11
	2.2 Arealen van gespecialiseerde bedrijven	13
	2.3 Schaalgrootte van gespecialiseerde bedrijven	15
	2.4 Gemiddelde bedrijfsgrootte	17
	2.5 Oppervlakte cultuurgrond gespecialiseerde bedrijven	17
	2.6 Totale bedrijfsoppervlakte	18
	2.7 Agro-gerelateerde bedrijventerreinen	19
3	Economische ontwikkeling tuinbouwsectoren	20
	3.1 Aantal gespecialiseerde bedrijven	20
	3.2 Aantal bedrijven met ...	20
	3.3 Bedrijven nader bekeken	21
	3.4 Productiewaarde primaire schakel	24
	3.5 Bruto toegevoegde waarde	25
	3.6 Werkgelegenheid; arbeidsjaareenheid (aje) en aantallen personen	25
	3.7 Opleiding ondernemer	27
4	Economische ontwikkeling tuinbouwclusters	28
	4.1 Aantal bedrijven of bedrijfsvestigingen	28
	4.2 Bruto toegevoegde waarde	28
	4.3 Werkgelegenheid: arbeidsjareneenheden en aantallen personen	30
5	Conclusies	35
	Literatuur en websites	37
	Bijlagen	
	1 Gebiedsbeschrijving <i>Betuwse Bloem</i>	38
	2 Tabellen totaal areaal Nederland	39
	3 Areaal gespecialiseerde bedrijven Nederland	40
	4a Bedrijfsgrootteverdeling per bedrijfstype Nederland	41
	4b Gemiddelde bedrijfsgrootte per bedrijfstype Nederland	42
	5 Oppervlakte cultuurgrond per bedrijfstype Nederland	43
	6 Totale bedrijfsoppervlakte per bedrijfstype	44

7	Aantal gespecialiseerde bedrijven Nederland	45
8	Aantal bedrijven met ... in Nederland	46
9	Gemiddelde leeftijd eerste ondernemer per bedrijfstype Nederland	47
10	Situatie bedrijfsopvolging per bedrijfstype Nederland	48
11	Leeftijdsopbouw eerste ondernemer per bedrijfstype Nederland	49
12	Productiewaarde primaire schakel Nederland	50
13	Aantal aje per cluster van gespecialiseerde bedrijven Nederland	51
14	Aantal werkzame personen per cluster per bedrijfstype Nederland	52
15	Opleidingsniveau eerste ondernemer Nederland (2005)	53
16	Indicatieve toegevoegde waarde Nederland (mln. euro)	54
17	Indicatief aantal aje Nederland	55
18	Indicatief totaal aantal werkzame personen Nederland	56
19	Indicatief totaal aantal werkzame personen, inclusief uitzendkrachten Nederland	57

Woord vooraf

In opdracht van provincie Gelderland is een deskstudie uitgevoerd naar de economische ontwikkelingen van de tuinbouwclusters fruitteelt, boomkwekerij, glastuinbouw Rivierengebied, glastuinbouw Arnhem-Nijmegen en paddenstoelen binnen het gebied van het programma *Betuwse Bloem*.

De studie omvat een beschrijving van de ruimtelijke ontwikkeling van de tuinbouwsectoren, van de economische ontwikkeling van de tuinbouwsectoren en van de economische ontwikkeling van de tuinbouwclusters in de periode 2005-2009.

De studie is uitgevoerd door Gerben Jukema en Marc Ruijs. Dank gaat uit naar Kees Pieters die namens het Bureau Rivierengebied van provincie Gelderland begeleider was van het onderzoek.



Prof.dr.ir. R.B.M. Huirne
Algemeen Directeur LEI

Samenvatting

S.1 Belangrijkste uitkomsten

De tuinbouwclusters fruitteelt, boomkwekerij, glastuinbouw en paddenstoelen in het gebied de *Betuwse Bloem* (Gelderland) hadden in 2008 een gezamenlijke bruto toegevoegde waarde van circa 670 mln. euro. Dit is circa 10% van de bruto toegevoegde waarde van deze tuinbouwclusters in Nederland. Het glastuinbouwcluster leverde hieraan de grootste bijdrage (ruim 70%). Binnen de clusters zijn vooral de primaire sector en de toelevering van betekenis (circa 45% respectievelijk circa 40%). [Zie hoofdstuk 4.](#)

Het aantal werkzame personen in de tuinbouwclusters nam in de periode 2005-2008 toe naar circa 15.450 exclusief en circa 19.600 personen inclusief uitzendkrachten. De groei vond met name in de primaire sector en de toelevering plaats, waarin ook de meeste uitzendkrachten werden ingezet. [Zie hoofdstuk 4.](#)

Het totale areaal van de tuinbouwclusters groeide naar circa 7.430 ha in 2009, een stijging van 5% ten opzichte van 2005. De groei kwam vooral tot stand in de fruitteelt en boomkwekerij. [Zie hoofdstuk 2.](#)

Figuur S.1 Indicatieve bruto toegevoegde waarde per tuinbouwcluster en schakel (mln. euro)				
Betuwse Bloem	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	55	75	80	110
Toelevering	10	15	15	20
Verwerking	nihil	5	5	5
Distributie	5	10	10	10
Totaal	70	105	110	145
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	25	20	25	25
Toelevering	15	20	20	20
Verwerking	nihil	5	5	5
Distributie	10	15	10	10
Totaal	50	60	60	60
<i>Glastuinbouw</i>				
Primair	170	190	195	155
Toelevering	110	130	150	215
Verwerking	nihil	nihil	10	10
Distributie	35	45	45	50
Totaal	315	365	400	430
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	60	50	50	20
Toelevering	10	10	10	10
Verwerking	nihil	nihil	nihil	nihil
Distributie	5	5	5	5
Totaal	75	65	65	35
<i>Totaal tuinbouwclusters</i>				
Primair	310	335	350	310
Toelevering	145	175	195	265
Verwerking	nihil	10	20	20
Distributie	55	75	70	75
Totaal	510	595	635	670
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (Van Leeuwen, diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

S.2 Overige uitkomsten

De productiewaarde van de tuinbouwsectoren in de *Betuwse Bloem* bedroeg in 2009 bijna 470 mln. euro en was net wat hoger dan in 2005 door een sterke daling na 2008. [Zie hoofdstuk 3.](#)

Het aandeel grote bedrijven nam in alle tuinbouwsectoren toe, terwijl het aandeel kleine bedrijven stabiel bleef in de fruitteelt en glastuinbouw en afnam bij de paddenstoelen en boomkwekerij. Hierdoor zette de schaalvergroting in alle tuinbouwsectoren door en groeit steeds meer naar het landelijk gemiddelde. [Zie hoofdstuk 2.](#)

Met betrekking tot bedrijfsopvolging is, behalve in de boomkwekerij, het aandeel ondernemers boven de 50 jaar zonder opvolger hoger dan landelijk. Het aandeel ondernemers boven de 50 jaar mét opvolging was gelijk aan het landelijk beeld. [Zie hoofdstuk 2.](#)

S.3 Achtergrond

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van provincie Gelderland. De provincie heeft in 2006 het programma *Betuwse Bloem* gestart om de tuinbouwsectoren in Gelderland een krachtige impuls te geven om haar positie te behouden of te versterken. Daartoe heeft de provincie het programma financieel ondersteund. Om te kijken waar het programma *Betuwse Bloem* toe heeft geleid, voert de provincie een evaluatie uit. [Zie paragraaf 1.1.](#)

De onderzoeksopdracht was: Breng de economische ontwikkeling en de kracht van de tuinbouwclusters in de *Betuwse Bloem* in kaart voor de periode 2005-2009. Vergelijk daarbij de ontwikkelingen van de tuinbouwclusters met de ontwikkelingen op landelijk niveau. [Zie paragraaf 1.1.](#)

Voor het onderzoek zijn bestaande gegevensbronnen gebruikt van het CBS (Landbouwtelling), Productschap Tuinbouw, LEI (onder andere *Het Nederlandse agrocomplex*) en andere beschikbare bronnen. De vaak nationale cijfers zijn met behulp van verdeelsleutels of aannames gespecificeerd naar de afzonderlijke tuinbouwclusters, ketenschakels of gebieden. Sommige resultaten, zoals bruto toegevoegde waarde, hebben daardoor een indicatieve waarde. [Zie paragraaf 1.2.](#)

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

In 2006 is door Provincie Gelderland het programma *Betuwse Bloem* gestart. De basis voor het programma is gelegd in de Statennotitie PS20061713 (de *Betuwse Bloem*, de Gelderse bijdrage aan de ontwikkeling van Greenport Nederland - Perspectief en uitvoering) en is uitgewerkt in het uitvoeringsprogramma *Betuwse Bloem, Bloeiende schakel in de Nederlandse tuinbouw* (2008). In de periode 2007-2009 heeft provincie Gelderland de *Betuwse Bloem* financieel ondersteund, waarbij hoofdzakelijk is ingezet op visievorming en agendasetting, zowel op niveau van de 5 tuinbouwclusters als op overkoepelend niveau. Provincie Gelderland heeft in 2009 de procesondersteuning nog met een jaar verlengd tot eind 2010. Om te zien waar het programma toe heeft geleid, voert de provincie een evaluatie uit. In het kader van deze evaluatie is het LEI gevraagd de economische ontwikkeling van de tuinbouwclusters in het gebied van de *Betuwse Bloem* in beeld te brengen.

Doel van deze studie is het in beeld brengen van de economische ontwikkeling en kracht van de tuinbouwclusters in de *Betuwse Bloem* en te vergelijken met de landelijke ontwikkelingen.

1.2 Aanpak

Door middel van deskresearch zijn gegevens verzameld en bewerkt vanuit de CBS-Landbouwtelling, het Productschap Tuinbouw, uit publicaties van het LEI en andere beschikbare databronnen. Er is geen nieuw feitenmateriaal verzameld.

Op basis van de landbouwtellingen is voor de verschillende tuinbouwsectoren de ruimtelijke ontwikkeling in kaart gebracht. Hierbij is ook een analyse gemaakt van de gemeentelijke indeling van het gebied door de jaren heen. De areaalontwikkelingen zijn zowel voor het totaal van de sectoren bepaald als voor de gespecialiseerde bedrijven binnen de tuinbouwsectoren. De bedrijfsgrootteverdeling per sector, de gemiddelde bedrijfsgrootte en cultuurgrond zijn ook op vergelijkbare wijze in kaart gebracht. Van de agogerelateerde bedrijventerreinen was helaas geen informatie op het gewenste detailniveau beschikbaar (IBIS-database) om het te kunnen uitsplitsen naar de (afzonderlijke) tuinbouwclusters; op termijn zal de IBIS-database deze informatie wel kunnen verstrekken.

Voor wat betreft de economische ontwikkelingen van de primaire tuinbouwsector in de *Betuwse Bloem*, is gebruik gemaakt van de CBS Landbouwtelling. Het aantal bedrijven, de leeftijd van de ondernemers, opvolgingssituatie en leeftijdsopbouw van de eerste ondernemers zijn na bewerking opgesteld. De cijfers over de geschatte productiewaarde zijn afkomstig van het Productschap Tuinbouw. De nationale cijfers zijn hierbij op basis van het areaal in het gebied gespecificeerd naar tuinbouwsector en regio. Het aantal arbeidsjareneenheden en aantal werkzame personen is ook afkomstig uit de landbouwtelling.

Voor de economische ontwikkeling van de tuinbouwclusters (primaire sector en overige schakels in de keten) in het gebied de *Betuwse Bloem* is als basis de diverse jaargangen van het rapport *Het Nederlandse agrocomplex* gebruikt (Van Leeuwen, 2006; 2008; 2009; 2010). Om de landelijke cijfers te vertalen naar regionale cijfers is een aantal bewerkingen uitgevoerd. Hierbij zijn onder andere areaalcijfers en verhoudingsgetallen tussen primaire en overige sectoren gebruikt. Ook is gebruik gemaakt van omrekenfactoren vanuit andere bronnen. Hierdoor moeten de cijfers over de bruto toegevoegde waarde, het aantal arbeidsjareneenheden en aantal werkzame personen van de tuinbouwclusters als indicatief worden gezien. Het aantal uitzendkrachten in de *Betuwse Bloem* per schakel en per tuinbouwcluster is, tot slot, afgeleid van landelijke cijfers die het Productschap Tuinbouw hierover heeft gepubliceerd.

In hoofdstuk 2 zijn de ruimtelijke ontwikkelingen van de tuinbouwclusters beschreven. De economische ontwikkelingen van de tuinbouwsectoren zijn vermeld in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 zijn de economische ontwikkelingen van de tuinbouwclusters opgenomen. Hoofdstuk 5 besluit met conclusies.

2 Ruimtelijke ontwikkeling tuinbouwsectoren

2.1 Samenvatting totaal areaal tuinbouwsectoren

De fruitteeltsector is in het gebied de *Betuwse Bloem* met circa 5.200 ha (tabel 2.1) veruit het grootst in areaal van alle onderzochte tuinbouwsectoren. Daarna volgt de boomkwekerij, dat het sterkste in omvang groeide. Het areaal glastuinbouw daalde licht en de paddenstoelenteelt bleef in omvang stabiel.

Tabel 2.1 Areaal tuinbouwsectoren (ha)					
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteelt	5.098	5.054	5.166	5.237	5.196
Boomkwekerij	1.331	1.310	1.438	1.502	1.588
Glastuinbouw Rivierengebied	410	411	418	392	406
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	232	241	255	241	223
Paddenstoelen	14,9	16,0	15,6	15,4	15,0
<i>Totaal</i>	<i>7.086</i>	<i>7.032</i>	<i>7.294</i>	<i>7.387</i>	<i>7.429</i>
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

2.1.1 Fruitteelt, boomkwekerij en paddenstoelen

De belangrijkste producten binnen de fruitteelt zijn de teelt van appels en peren (tabel 2.2). Deze twee gewassen hebben een aandeel van bijna 90% van alle fruitteelt in het gebied. Tot 2008 groeide het areaal fruitteelt. Hoewel het areaal appels en peren in 2009 nog groeide, daalde het totale areaal fruitteelt in dat jaar licht.

Van het areaal boomkwekerij bestaat het grootste deel (ruim 80% in 2009) uit de laan- en parkbomen-teelt (tabel 2.2). Sinds 2007 is het areaal laan- en parkbomen sterk toegenomen. Het areaal paddenstoelenteelt schommelt tussen de 15 en 16 ha de afgelopen jaren. Sinds 2006 neemt het areaal licht af.

Tabel 2.2 Areaal fruit- en boomteelt en paddenstoelen (ha)					
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteelt	5.098	5.054	5.166	5.237	5.196
- Appels a)	2.792	2.787	2.752	2.743	2.763
- Peren a)	1.573	1.612	1.677	1.702	1.790
Boomkwekerij	1.331	1.310	1.438	1.502	1.588
- Laan- en parkbomen	1.051	1.026	1.103	1.188	1.309
Paddenstoelen	14,9	16,0	15,6	15,4	15,0
a) Areaal appel- en perenbomen één jaar en ouder.					
Bron: CBS Landbouwtelling.					

In vergelijking met totaal Nederland heeft het areaal fruitteelt zich de afgelopen vijf jaar iets minder sterk ontwikkeld (bijlage 2). Hoewel het areaal appels minder snel daalde, groeide het areaal peren minder snel dan in totaal Nederland. Ruim 26% van het areaal fruit in Nederlands ligt in het gebied van de *Betuwse Bloem*. Het aandeel areaal appels ligt zelfs op 32%. Het areaal boomkwekerij hield gelijke tred met de landelijke ontwikkeling. In de *Betuwse Bloem* ligt 10% van de boomkwekerijareaal. Het aandeel in het landelijke areaal van laan- en parkbomen bedraagt bijna 29%. Dit aandeel is licht gegroeid in de onderzochte periode. De paddenstoelenteelt in de *Betuwse Bloem* heeft een aandeel van bijna 20% in het landelijke areaal.

2.1.2 Areaal Glastuinbouw Rivierengebied

Het areaal glastuinbouw in het Rivierengebied vertoonde vanaf 2007 een wat grillig verloop (tabel 2.3). Het areaal snijbloemen - in omvang het grootst - daalde vanaf 2005, terwijl glasgroente en pot-/perkplanten in omvang is toegenomen.

Tabel 2.3	Totaal areaal Rivierengebied (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Snijbloemen onder glas	289	290	288	260	268
- Chrysanten	192	189	192	157	172
Pot-/perkplanten onder glas	27	31	33	33	36
Glasgroente	64	63	68	73	77
Overig	30	27	30	26	25
<i>Totaal Glastuinbouw Rivierengebied</i>	<i>410</i>	<i>411</i>	<i>418</i>	<i>392</i>	<i>406</i>
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

2.1.3 Areaal Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen

In het gebied Arnhem-Nijmegen is het areaal na een stijging tot 2007 vervolgens gedaald tot onder het niveau van 2005 (tabel 2.4). Het areaal pot-/perkplanten en overige teelten onder glas is afgenomen. Het glasgroenteareaal laat een toename zien en de snijbloementeel bleef stabiel.

Tabel 2.4	Totaal areaal Arnhem-Nijmegen (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Snijbloemen	69	71	83	67	67
Pot-/perkplanten	96	93	86	86	86
Glasgroente	42	58	61	66	55
Overig	26	19	25	22	15
<i>Totaal Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen</i>	<i>232</i>	<i>241</i>	<i>255</i>	<i>241</i>	<i>223</i>
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

2.1.4 Totaal glastuinbouw

Het areaal glastuinbouw bedroeg een kleine 630 ha in 2009 (tabel 2.5). Tot aan 2007 groeide het areaal glastuinbouw tot 675 ha waarna het in 2008 kromp tot ongeveer 630 ha. In 2009 lijkt het areaal zich te stabiliseren. Op meer dan de helft van het glastuinbouwareaal worden snijbloemen geteeld. Hiervan is weer ruim de helft chrysantenteelt. Sinds 2007 is het glasgroenteareaal net iets groter dan dat van de pot-/perkplanten. Het areaal pot-/perkplanten is al jaren stabiel terwijl de glasgroente tot aan 2008 een groei doormaakte. De teelt van paprika heeft een belangrijk aandeel in de groei van het areaal glasgroente. Samen met het areaal aardbeien is dit inmiddels twee derde van het totale areaal glasgroente.

Tabel 2.5	Totaal areaal glastuinbouw (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Snijbloemen	358	361	371	327	335
- Chrysanten	196	192	199	160	174
Pot-/perkplanten	123	124	119	119	122
- Potplanten voor de bloei	58	63	48	58	62
- <i>Phalaenopsis</i>	3	4	3	7	13
- Potplanten voor het blad	20	17	27	24	26
Glasgroente	106	121	129	139	132
- Paprika	33	40	44	45	56
- Aardbeien	36	34	36	32	32
Overig	56	46	55	48	40
Glastuinbouw totaal	642	652	674	633	629
Bron: CBS Landbouwtelling.					

De procentuele daling in de periode 2005-2009 van het areaal glastuinbouw is in de *Betuwse Bloem* gelijk aan die van geheel Nederland (bijlage 2). Per subsector en gewas zijn er echter verschillen. Het areaal snijbloemen daalde minder hard in de *Betuwse Bloem* dan in heel Nederland. Ook het areaal chrysanten daalde minder snel dan in geheel Nederland. Inmiddels bevindt 35% van de chrysantenteelt zich in de *Betuwse Bloem*. Het areaal bij potplanten voor de bloei ontwikkelde zich in de *Betuwse Bloem* minder voortvarend dan in totaal Nederland. De situatie voor potplanten voor het blad is echter omgekeerd. Terwijl landelijk dit areaal afname, steeg dit sterk in de *Betuwse Bloem*. De glasgroenteteelt is ook sneller gegroeid dan het landelijke cijfer (voor cijfers over Nederland zie bijlage 2). De *Betuwse Bloem* heeft een aandeel van 6% in de totale glastuinbouw in Nederland. Het aandeel snijbloemen in de *Betuwse Bloem* bedraagt 12%, dat van pot-/perkplanten is 6% en slechts 3% van de glasgroente bevindt zich in dit gebied.

2.2 Arealen van gespecialiseerde bedrijven

2.2.1 Samenvatting areaal gespecialiseerde bedrijven

Van alle gespecialiseerde bedrijven is het totale areaal ten opzichte van 2005 gestegen, maar laat na 2007 een daling zien (tabel 2.6).

Tabel 2.6	Areaal per bedrijfstype (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteeltbedrijven	4.407	4.488	4.685	4.654	4.602
Boomkwekerijbedrijven	1.201	1.166	1.336	1.376	1.350
Glastuinbouwbedrijven Rivierengebied	371	375	374	351	365
Glastuinbouwbedrijven Arnhem-Nijmegen	209	219	234	220	202
Paddenstoelen bedrijven	14,7	16,0	15,5	15,3	14,9
Totaal	6.203	6.265	6.644	6.616	6.535
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

2.2.2 Fruitteelt, boomkwekerij en paddenstoelen

Het areaal fruitteelt op gespecialiseerde fruitteeltbedrijven bedroeg in 2009 ongeveer 4.600 ha (tabel 2.6). Wanneer tabel 2.2 en tabel 2.6 worden vergeleken blijkt dat ongeveer 600 ha (circa 10%) in 2009 niet op gespecialiseerde bedrijven wordt geteeld. Wel groeit het totale areaal fruit, met name door toedoen van

de perenteelt (tabel 2.7). Het areaal laan- en parkbomen is op de gespecialiseerde boomkwekerijbedrijven veruit het belangrijkste. Het areaal op gespecialiseerde boomkwekerijbedrijven steeg, met pieken en dalen, met 150 ha tussen 2005 en 2009. De stijging van dit areaal was ook hoofdzakelijk te danken aan de laan- en parkbomenteelt. Paddenstoelenteelt wordt nagenoeg alleen maar op gespecialiseerde bedrijven uitgevoerd. De arealen in tabel 7 zijn dan ook gelijk aan die in tabel 2.2.

In vergelijking met Nederland totaal (bijlage 3) is in de *Betuwse Bloem* het areaal fruitteelt vaker (+4%) op een gespecialiseerd fruitteeltbedrijf te vinden. Voor de laan- en parkbomen is dit opvallend genoeg net andersom. In heel Nederland bedraagt dit percentage 93% en in de *Betuwse Bloem* is dit 88%.

Tabel 2.7 Areaal per bedrijfstype fruit- en boomteelt en paddenstoelen (ha)					
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteeltbedrijven	4.407	4.488	4.685	4.654	4.602
- Appels a)	2.517	2.581	2.551	2.513	2.527
- Peren a)	1.330	1.413	1.508	1.495	1.573
Boomkwekerijbedrijven	1.201	1.166	1.336	1.376	1.350
- Laan- en parkbomen	1.008	990	1.083	1.156	1.148
Paddenstoelenbedrijven	14,7	16,0	15,5	15,3	14,9
a) Areaal appel- en perenbomen één jaar en ouder. Bron: CBS Landbouwteeling.					

2.2.3 Glastuinbouw Rivierengebied

Het areaal glastuinbouw op gespecialiseerde bedrijven in het Rivierengebied bestaat voor het merendeel uit snijbloemen (65%). Dit areaal snijbloemen bestaat weer voor 65% uit chrysantenteelt. Er werd in 2009 zo'n 168 ha chrysanten geteeld op de als snijbloemenbedrijven getypeerde bedrijven. Het areaal glasgroente op gespecialiseerde glasgroentebedrijven is sinds 2005 sterk gestegen tot 70 ha in 2009. Het areaal pot-/perkplanten is met 24 ha in 2009 klein maar groeit sinds 2005 wel gestaag.

Tabel 2.8 Areaal per bedrijfstype Rivierengebied (ha)					
	2005	2006	2007	2008	2009
Snijbloemenbedrijven	285	283	279	253	261
- Chrysanten	191	186	188	154	168
Pot-/perkplantenbedrijven	14	18	18	20	24
Glasgroente	56	54	57	66	70
Totaal Glastuinbouw Rivierengebied	371	375	374	351	365
Bron: CBS Landbouwteeling, bewerking LEI.					

2.2.4 Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen

Het areaal glastuinbouw op gespecialiseerde bedrijven in de regio Arnhem-Nijmegen is meer gelijk verdeeld over de verschillende glastuinbouw sectoren dan in het Rivierengebied. Het totale areaal is ook een stuk kleiner dan in het Rivierengebied (-163 ha). Het areaal snijbloemen is het grootste maar daalt wel sinds 2008. Het areaal pot-/perkplanten is redelijk stabiel te noemen (60 ha) en het areaal glasgroente steeg sterk tot aan 2008 maar daalde in 2009 naar onder het niveau van 2006.

Tabel 2.9	Areaal per bedrijfstype Arnhem-Nijmegen (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Snijbloemen bedrijven	68	70	81	64	63
Pot-/perkplantenbedrijven	59	55	52	58	60
Glasgroentebedrijven	38	55	58	64	53
Totaal Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	209	219	234	220	202
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

2.2.5 Totaal gespecialiseerde glastuinbouw

Het areaal op gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven is tot 2007 gestegen tot 610 ha, waarna het areaal in 2008 daalde en in 2009 rond 570 ha stabiliseerde. Wanneer tabel 2.5 en tabel 2.10 met elkaar worden vergeleken, blijkt dat 90% van de glastuinbouw op gespecialiseerde bedrijven plaatsvindt. Met name snijbloemen, kamerplanten en glasgroente wordt op gespecialiseerde bedrijven geteeld. Bij perkplanten is dit een stuk minder vanzelfsprekend. De *Betuwse Bloem* is hiermee vergelijkbaar met Nederland totaal (bijlage 3).

Tabel 2.10	Areaal Glastuinbouw per bedrijfstype (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Snijbloemenbedrijven	353	353	360	317	324
- Chrysanten	195	189	195	156	171
Pot-/perkplantenbedrijven	73	73	70	78	84
- Potplanten voor de bloei	54	57	44	54	59
- <i>Phalaenopsis</i>	3	4	3	7	13
- Potplanten voor het blad	19	16	26	24	25
Glasgroentebedrijven	93	108	115	131	124
- Paprika	32	40	44	45	56
- Aardbeien	26	24	24	25	26
Totaal	581	595	608	571	568
Bron: CBS Landbouwtelling.					

2.3 Schaalgrootte van gespecialiseerde bedrijven

2.3.1 Fruitteelt, boomkwekerij en paddenstoelen

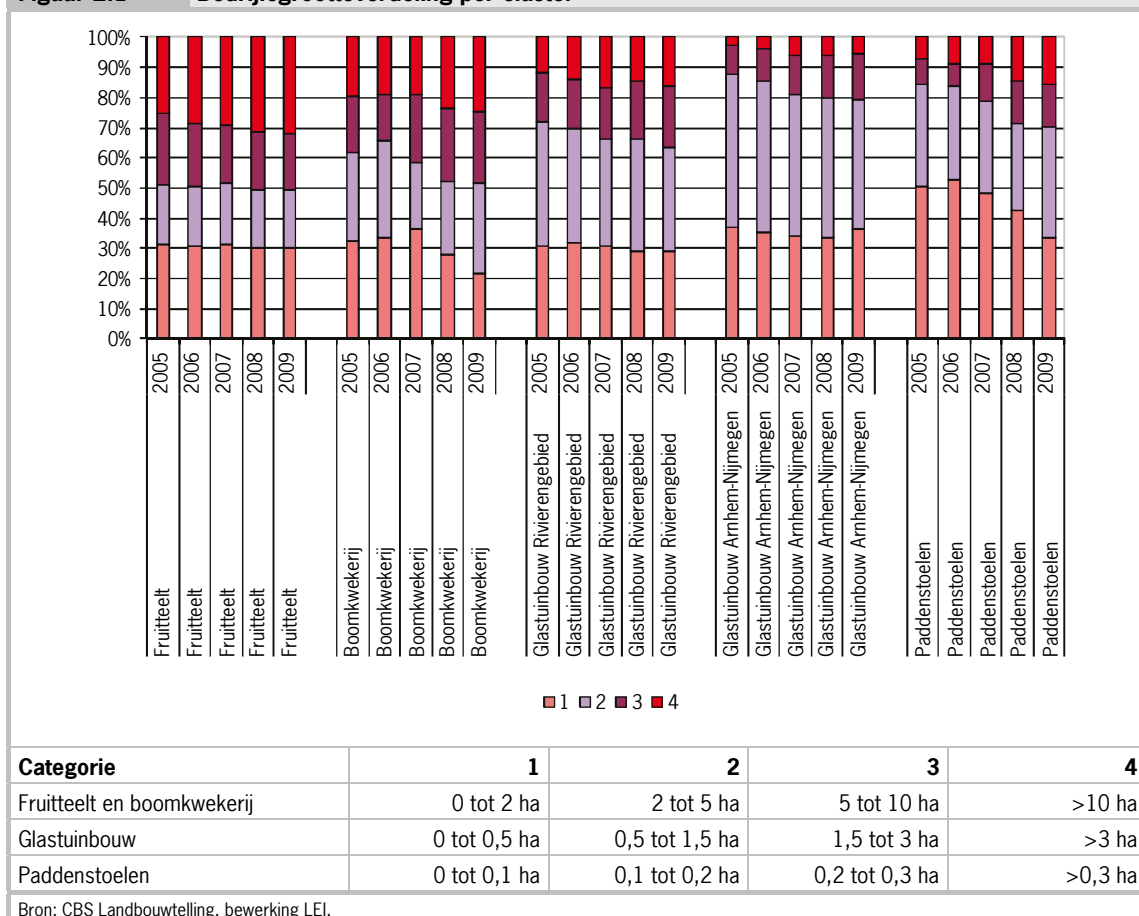
In figuur 2.1 is de bedrijfsgrootte van fruitteelt-, boomkwekerij- en paddenstoelenbedrijven weergegeven. Bij de fruitteeltbedrijven is het opvallend dat het aandeel kleinere bedrijven (tot 5 ha) zeer stabiel is gebleven. Een verschuiving is met name opgetreden in de groep bedrijven tussen de 5 en 10 ha. Deze groep is gekrompen ten gunste van de bedrijven groter dan 10 ha.

Bij de boomkwekerijbedrijven daalde het aandeel van de kleinere bedrijven (tot 5 ha) vanaf 2007 wel. In 2009 hebben bedrijven met een bedrijfsomvang van 5 ha of meer een aandeel van 50%. In 2005 was dit aandeel nog 40%. Vergeleken met Nederland is de categorie bedrijven met meer dan 10 ha in de *Betuwse Bloem* nog ongeveer 7% kleiner. Het verschil zit met name in het feit dat de *Betuwse Bloem* meer kleine bedrijven tot 2 ha heeft.

Ook op paddenstoelenbedrijven is de schaalvergroting duidelijk waarneembaar. Uit figuur 2.1 is af te leiden dat de groep bedrijven met een omvang van meer dan 0,2 ha sinds 2005 is verdubbeld. Ook het aandeel kleine bedrijven (tot 0,1 ha) nam af van ruim 50% in 2006 naar minder dan 35% in 2009. Vergeleken met Nederland is de categorie grote bedrijven (>0,3 ha) in de *Betuwse Bloem* een stuk kleiner (12%)

(bijlage 4a). Het percentage kleine bedrijven is door de sterke daling van de afgelopen jaren nagenoeg gelijk aan dat van het landelijke cijfer (28% respectievelijk 32%).

Figuur 2.1 Bedrijfsgrootteverdeling per cluster



2.3.2 Glastuinbouw Rivierengebied

In het Rivierengebied is duidelijk waarneembaar dat de twee categorieën met de grootste bedrijven in belang toenemen (figuur 2.1). Van een kleine 30% in 2005 naar ruim 35% in 2009. Te zien is ook dat deze groei met name komt uit de groep bedrijven die 0,5 tot 1,5 ha groot is. De groep bedrijven die kleiner is dan 0,5 ha is nog altijd rond de 30% en is de laatste jaren redelijk stabiel te noemen.

2.3.3 Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen

In Arnhem-Nijmegen is de groep grote bedrijven (boven de 1,5 ha) een stuk kleiner dan in het Rivierengebied (figuur 2.1). Maar ook hier groeide deze groep de laatste vijf jaar. Het percentage kleine bedrijven is met ruim 30% nog groter dan in het Rivierengebied. De daling van deze groep tot en met 2008 zette in 2009 niet door.

In beide glastuinbouwgebieden blijven ten opzichte van Nederland de kleine bedrijven hun aandeel behouden terwijl landelijk deze groep aan het dalen is. Ook de groep bedrijven met een omvang van 0,5 tot 1,5 ha is groter dan landelijk (bijlage 4a).

2.4 Gemiddelde bedrijfsgrootte

Dat schaalvergroting doorzet, is ook duidelijk te zien in tabel 2.11. In deze tabel is de gemiddelde bedrijfsgrootte weergegeven. Te zien is dat bij alle bedrijfstypen de bedrijven zijn gegroeid. Alleen de omvang van het gemiddelde boomkwekerijbedrijf daalde, na jarenlange groei, in 2009. De procentuele groei is bij paddenstoelenbedrijven het grootst.

Tabel 2.11	Gemiddelde bedrijfsgrootte per bedrijfstype				
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruiteeltbedrijven	7,3	7,7	7,8	8,4	8,5
Boomkwekerijbedrijven	8,3	8,5	8,7	9,7	9,2
Glastuinbouw Rivierengebied	1,3	1,4	1,5	1,5	1,7
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	0,8	1,0	1,1	1,1	1,1
Paddenstoelenbedrijven	0,13	0,16	0,18	0,20	0,24
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

Een fruitteeltbedrijf in de *Betuwse Bloem* is in 2009 gemiddeld 1,2 ha kleiner dan het landelijke gemiddelde (bijlage 4b). Wel groeide de gemiddelde bedrijfsgrootte sneller dan landelijk het geval was.

Een gemiddeld boomkwekerijbedrijf in de *Betuwse Bloem* is 2,8 ha groter dan landelijk. Landelijk groeide de gemiddelde bedrijfsomvang echter sneller dan in de *Betuwse Bloem*. Vergeleken met totaal Nederland is een gemiddeld glastuinbouwbedrijf in de *Betuwse Bloem* 0,7 ha kleiner. Dit is vooral te wijten aan het feit dat pot-/perkplanten- en glasgroentebedrijven ongeveer half zo groot zijn als het landelijke gemiddelde (tabel 2.12, bijlage 4b). Snijbloemenbedrijven zijn echter 0,3 ha groter dan het landelijke gemiddelde. Het gemiddelde snijbloemenbedrijf groeide in procenten maar ook in hectare sneller dan landelijk. Bij pot-/perkplanten en glasgroente was de procentuele groei wel groter dan landelijk, maar in absolute zin niet. De gemiddelde bedrijfsgrootte van paddenstoelenbedrijven in de *Betuwse Bloem* ligt 0,11 ha onder het landelijke gemiddelde. De procentuele groei van de bedrijfsgrootte ging wel sneller dan landelijk, de absolute groei lag lager.

Tabel 2.12	Gemiddelde bedrijfsgrootte glastuinbouw per bedrijfstype				
	2005	2006	2007	2008	2009
Glastuinbouwbedrijven totaal	1,1	1,2	1,3	1,3	1,4
- snijbloemenbedrijven	1,3	1,3	1,5	1,5	1,7
- pot-/perkplantenbedrijven	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7
- glasgroentebedrijven	0,9	1,1	1,2	1,4	1,5
Glastuinbouw Rivierengebied					
- snijbloemenbedrijven	1,6	1,6	1,8	1,7	1,9
- pot-/perkplantenbedrijven	0,3	0,5	0,5	0,7	0,8
- glasgroentebedrijven	1,0	1,0	1,1	1,3	1,4
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen					
- snijbloemenbedrijven	0,8	0,8	1,0	1,0	1,1
- pot-/perkplantenbedrijven	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7
- glasgroentebedrijven	0,8	1,2	1,3	1,5	1,5
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

2.5 Oppervlakte cultuurgrond gespecialiseerde bedrijven

Per tuinbouwsector is in tabel 2.13 de oppervlakte cultuurgrond (kadastraal) per bedrijfstype weergegeven. Deze cijfers zijn in 2008 en 2009 niet meer beschikbaar. Onder de oppervlakte cultuurgrond vallen alle gronden die gebruikt worden of zouden kunnen worden voor productie.

Tabel 2.13 Oppervlakte cultuurgrond op gespecialiseerde bedrijven (ha)					
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruiteeltbedrijven	5.193	5.334	5.688	-	-
Boomkwekerijbedrijven	1.389	1.465	1.778	-	-
Glastuinbouw Rivierengebied	609	649	534	-	-
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	371	357	335	-	-
Paddenstoelenbedrijven	125	125	90	-	-
Totaal	7.687	7.930	8.426	-	-
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

Bij de fruit- en boomkwekerijbedrijven zijn de oppervlakten sterk toegenomen. De oppervlakte cultuurgrond op glastuinbouwbedrijven is na een kleine groei in 2006 in 2007 sterk afgenomen bij alle bedrijfstypen. Uitzondering zijn de snijbloemenbedrijven in de regio Arnhem-Nijmegen (tabel 2.14).

Tabel 2.14 Oppervlakte cultuurgrond op subsectoren gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven (ha)					
	2005	2006	2007	2008	2009
Glastuinbouwbedrijven totaal	980	1.006	869	-	-
- snijbloemenbedrijven	553	566	516	-	-
- pot-/perkplantenbedrijven	223	230	155	-	-
- glasgroentebedrijven	204	210	197	-	-
Glastuinbouw Rivierengebied	609	649	534	-	-
- snijbloemenbedrijven	433	454	394	-	-
- pot-/perkplantenbedrijven	60	92	45	-	-
- glasgroentebedrijven	115	103	95	-	-
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	371	357	335	-	-
- snijbloemenbedrijven	119	112	123	-	-
- pot-/perkplantenbedrijven	163	138	110	-	-
- glasgroentebedrijven	89	107	102	-	-
Bron: CBS Landbouwtelling.					

Vergeleken met totaal Nederland daalde de oppervlakte cultuurgrond bij glastuinbouwbedrijven sneller in de *Betuwse Bloem* dan landelijk gezien (bijlage 5). Het verschil is bij pot-/perkplantenbedrijven het grootst. Bij fruit- en boomkwekerijbedrijven groeide de oppervlakte cultuurgrond sneller dan landelijk, terwijl de daling van de oppervlakte cultuurgrond bij paddenstoelenbedrijven in de *Betuwse Bloem* juist groter was dan landelijk.

2.6 Totale bedrijfsoppervlakte

De totale kadastrale bedrijfsoppervlakte op gespecialiseerde bedrijven is weergegeven in tabel 2.15. De totale oppervlakte van een bedrijf bestaat niet alleen uit cultuurgrond maar ook uit bos, natuurlijk grasland, enzovoort.

Alle fruitteeltbedrijven bij elkaar beschikten veruit over de grootste hoeveelheid grond. In 2007 was dit ruim 5.900 ha. Daarna nam de omvang iets af tot een kleine 5.700 ha. De omvang van alle boomkwekerijbedrijven nam tot 2008 toe en ligt in 2009 op ongeveer 1.900 ha. De totale bedrijfsoppervlakte van glastuinbouwbedrijven in het Rivierengebied en dat van paddenstoelenbedrijven is sterk afgenomen.

Tabel 2.15	Totale kadastrale bedrijfsoppervlakte op gespecialiseerde bedrijven (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Fruiteeltbedrijven	5.500	5.582	5.939	5.573	5.653
Boomkwekerijbedrijven	1.465	1.520	1.863	1.980	1.910
Glastuinbouw Rivierengebied	787	818	713	634	676
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	583	461	458	422	416
Paddenstoelenbedrijven	187	210	162	156	102
Totaal	8.524	8.590	9.134	8.765	8.759
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.					

In tegenstelling tot de *Betuwse Bloem* hebben landelijk gezien alle boomkwekerijbedrijven in 2009 de meeste bedrijfsoppervlakte (bijlage 6). Op de voet gevolgd door de fruitteeltbedrijven. De afgelopen vijf jaar groeide de bedrijfsoppervlakte van boomkwekerijbedrijven onafgebroken. Procentueel groeide dit sneller in de *Betuwse Bloem* regio dan in totaal Nederland. Ook bij de Nederlandse fruitteeltbedrijven groeide de totale bedrijfsomvang, met uitzondering van 2008, jaarlijks. Bij glastuinbouwbedrijven daalde de totale bedrijfsoppervlakte vanaf 2006 om vervolgens in 2009 sterk toe te nemen. Deze ontwikkeling is alleen terug te vinden in de regio Rivierengebied en niet in Arnhem-Nijmegen. De bedrijfsoppervlakte van alle glastuinbouwbedrijven ligt in Nederland nu hoger dan in 2005. Terwijl dit in de *Betuwse Bloem* op 80% ligt ten opzichte van 2005. De groei van de bedrijfsomvang van glasgroentebedrijven lag veel hoger dan landelijk (tabel 2.16, bijlage 4b). Pot-/perkplantenbedrijven namen in omvang toe terwijl die in de *Betuwse Bloem* afnam. Verder daalde de omvang van snijbloemenbedrijven sneller dan landelijk.

Tabel 2.16	Totale kadastrale bedrijfsoppervlakte gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Glastuinbouwbedrijven totaal	1.371	1.278	1.170	1.056	1.093
- snijbloemenbedrijven	809	734	685	553	542
- pot-/perkplantenbedrijven	295	279	214	220	264
- glasgroentebedrijven	266	265	271	283	287
Glastuinbouw Rivierengebied	787	818	713	634	676
- snijbloemenbedrijven	564	579	508	412	425
- pot-/perkplantenbedrijven	74	107	65	67	88
- glasgroentebedrijven	149	132	140	155	163
Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen	583	461	458	422	416
- snijbloemenbedrijven	245	155	177	141	116
- pot-/perkplantenbedrijven	221	172	149	152	176
- glasgroentebedrijven	118	134	132	128	124
Bron: CBS Landbouwtelling.					

2.7 Agro-gerelateerde bedrijventerreinen

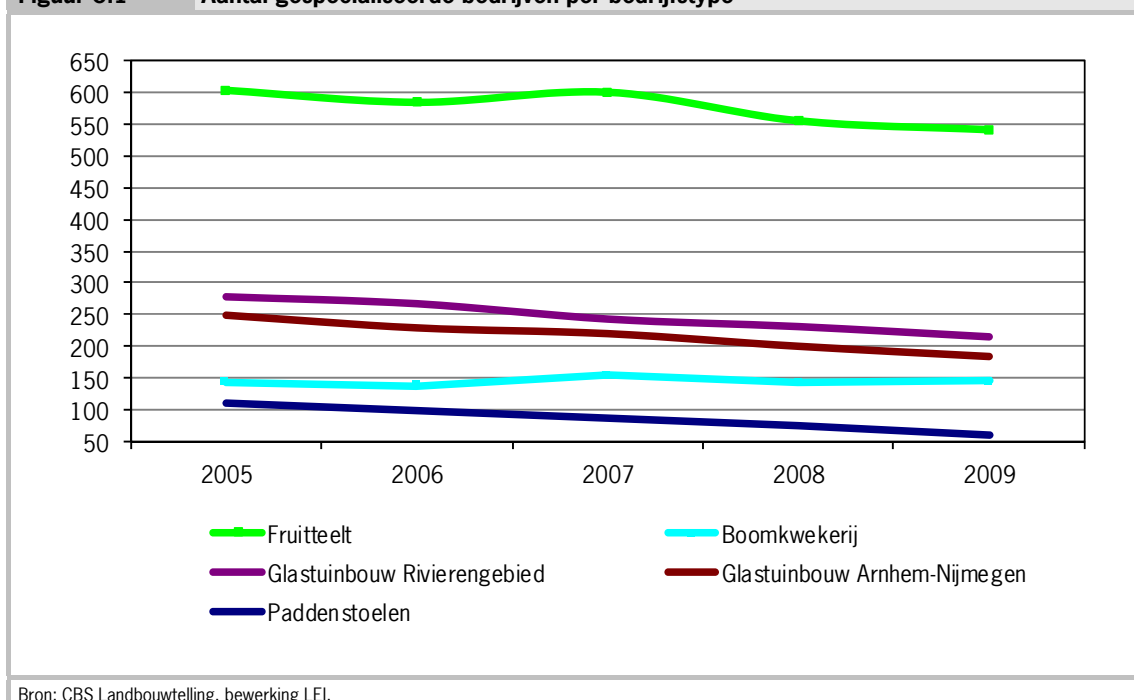
In het gebied van de *Betuwse Bloem* was in 2009 ongeveer 4.670 ha (bruto) aan bedrijventerrein beschikbaar (bron: www.ibis.nl). Zonder overige functies (wegen, enzovoort) op de werklocaties bedroeg dit 3.580 ha (netto). Hiervan was in 2009 zo'n 3.151 ha uitgegeven. Helaas is niet bekend hoeveel hectare hiervan agrarisch bedrijventerrein betreft. In 2009 is voor het eerst gestart met een nieuwe indeling van type werklocaties waarbij ook agrarische bedrijventerreinen te onderscheiden zouden zijn. Helaas zijn hiervoor door een aantal provincies nog geen gegevens aangeleverd bij IBIS. Vandaar ook dat een cijfer over de agro-gerelateerde bedrijventerreinen in dit rapport ontbreekt.

3 Economische ontwikkeling tuinbouwsectoren

3.1 Aantal gespecialiseerde bedrijven

Het aantal gespecialiseerde bedrijven daalde in de afgelopen vijf jaar in elk cluster, behalve die van de boomkwekerij. Het aantal gespecialiseerde boomkwekerijbedrijven bleef nagenoeg onveranderd op ongeveer 145 bedrijven (figuur 3.1). De daling van het aantal gespecialiseerde bedrijven was de afgelopen vijf jaar bij paddenstoelenbedrijven procentueel het grootste. Hier zakte het aantal bedrijven van 110 naar ongeveer 60 in 2009. In absolute zin daalde het aantal gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven in Arnhem-Nijmegen het snelst (65), direct gevolgd door de gespecialiseerde glastuinbouw in het Rivierengebied en de gespecialiseerde fruitteeltbedrijven.

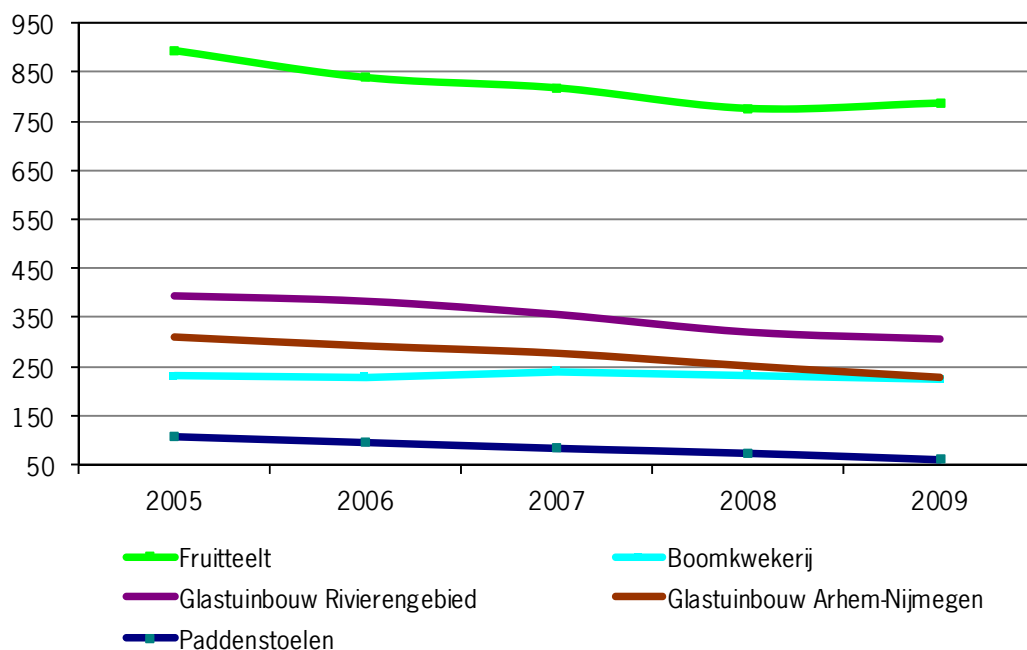
Figuur 3.1 Aantal gespecialiseerde bedrijven per bedrijfstype



De daling van het aantal gespecialiseerde bedrijven zet ook landelijk door (bijlage 7). Bij glastuinbouwbedrijven is de daling landelijk groter dan in de *Betuwse Bloem* (-27% om -24%). Belangrijkst verschil is dat in de *Betuwse Bloem* de daling van het aantal glasgroentebedrijven minder snel gaat. Bij fruitteeltbedrijven en paddenstoelenbedrijven gaat de daling in de *Betuwse Bloem* echter sneller. Het aantal boomkwekerijbedrijven nam in de *Betuwse Bloem* zelfs iets toe in tegenstelling tot een lichte daling van boomkwekerijbedrijven in totaal Nederland.

3.2 Aantal bedrijven met ...

Het aantal bedrijven met paddenstoelenteelt of glastuinbouw (in beide regio's) neemt snel af (figuur 3.2). Het aantal bedrijven met fruitteelt nam in 2009 licht toe na een jarenlange daling. Verder bleef het aantal bedrijven met boomkwekerijproducten de laatste vijf jaar min of meer stabiel.

Figuur 3.2 Aantal bedrijven met ...

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.

Het aantal bedrijven met een bepaalde teelt laat in de *Betuwse Bloem* en in Nederland in grote lijnen dezelfde ontwikkeling zien als die bij de gespecialiseerde bedrijfstypen (bijlage 8). Enig verschil is dat het aantal bedrijven met glasgroenteteelt sneller afneemt dan landelijk, terwijl die afname op gespecialiseerd bedrijfstype juist minder hard ging.

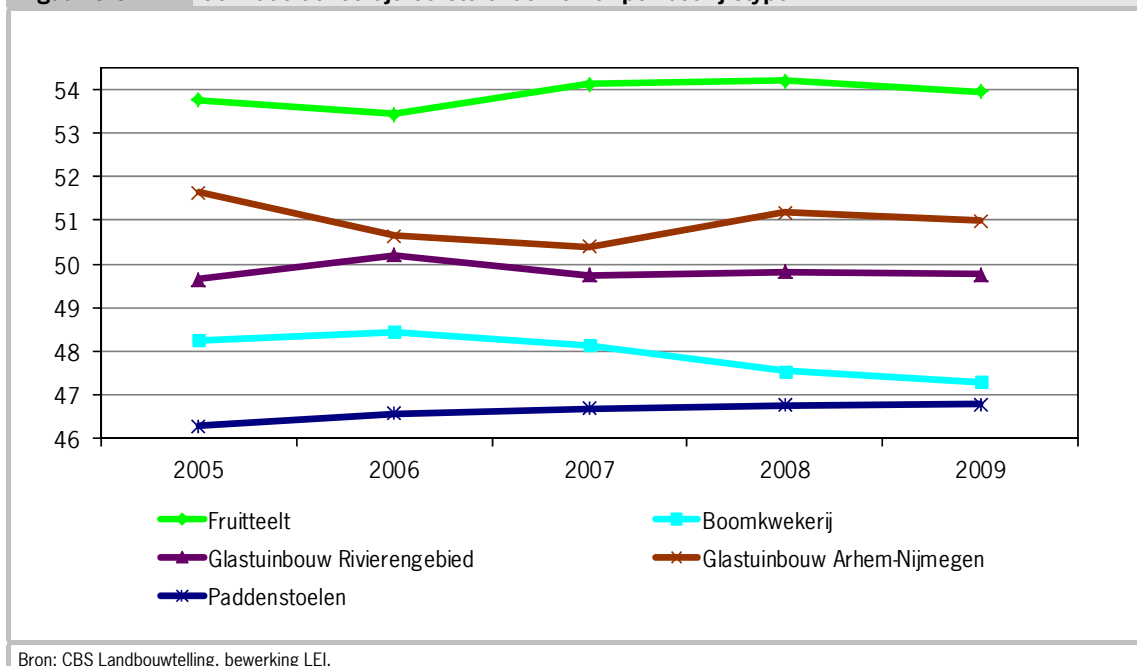
3.3 Bedrijven nader bekeken

3.3.1 Leeftijd ondernemers

Uit figuur 3.3 blijkt dat de leeftijd van de eerste ondernemer van fruitteeltbedrijven ten opzichte van andere sectoren relatief hoog is. Deze schommelt de laatste jaren rond de 54 jaar. Hoewel in een periode van vijf jaar de veranderingen per sector niet groot zijn, kan wel van figuur 3.4 worden afgelezen dat de leeftijd van ondernemers van paddenstoelenbedrijven toeneemt. Ondernemers van paddenstoelenbedrijven zijn echter wel de jongste van de vergeleken sectoren. De gemiddelde leeftijd van ondernemers van boomkwekerijbedrijven nam geleidelijk af.

Opvallendst verschil met de landelijke cijfers is de gemiddelde leeftijd van de eerste ondernemer van boomkwekerijbedrijven (bijlage 9). Landelijk is dit 51 jaar en nam de afgelopen jaren toe, terwijl dit in de *Betuwse Bloem* iets boven de 47 jaar ligt en de afgelopen jaren afnam. Verder zijn de ondernemers van potplantenbedrijven in de *Betuwse Bloem* wat ouder dan landelijk (52 respectievelijk 50 jaar). De afgelopen jaren is dit verschil toegenomen. Vooral in het gebied Arnhem-Nijmegen zijn de pot-/perkplanten ondernemers ouder dan landelijk.

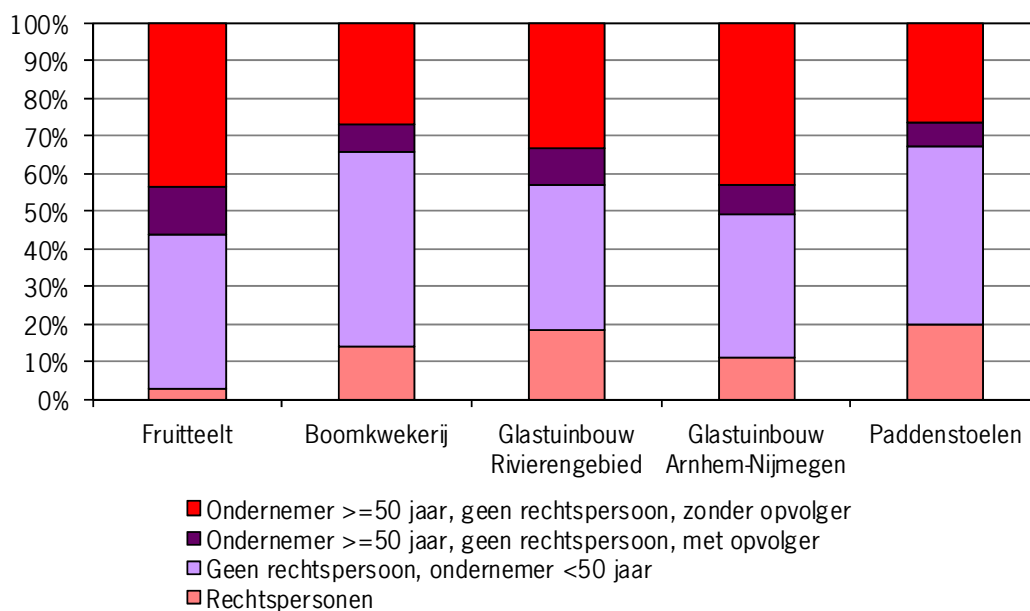
Figuur 3.3 Gemiddelde leeftijd eerste ondernemer per bedrijfstype



3.3.2 Opvolgingssituatie

Binnen de onderzochte periode is er alleen in 2008 in de landbouwtelling een vraag opgenomen over de opvolgingssituatie van de ondernemers. De vraag over bedrijfopvolging wordt alleen beantwoord door ondernemers die geen rechtspersoon zijn, en boven de 50 jaar zijn. In figuur 3.4 zijn per cluster de resultaten gepresenteerd. Duidelijk is dat het cluster boomkwekerij en paddenstoelenteelt relatief weinig ondernemers hebben boven de 50 jaar waarbij er tussen de sectoren bijna geen verschil is in de opvolgingssituatie. Veel ondernemers van fruitteeltbedrijven zijn boven de 50 jaar. Hoewel het percentage bedrijfsopvolgers hoog is ten opzichte van andere sectoren is ook het percentage zonder opvolger net als bij ondernemers van glastuinbouw in de regio Arnhem-Nijmegen hoog (boven de 40%).

Figuur 3.4 Situatie bedrijfsopvolging per bedrijfstype (2008)



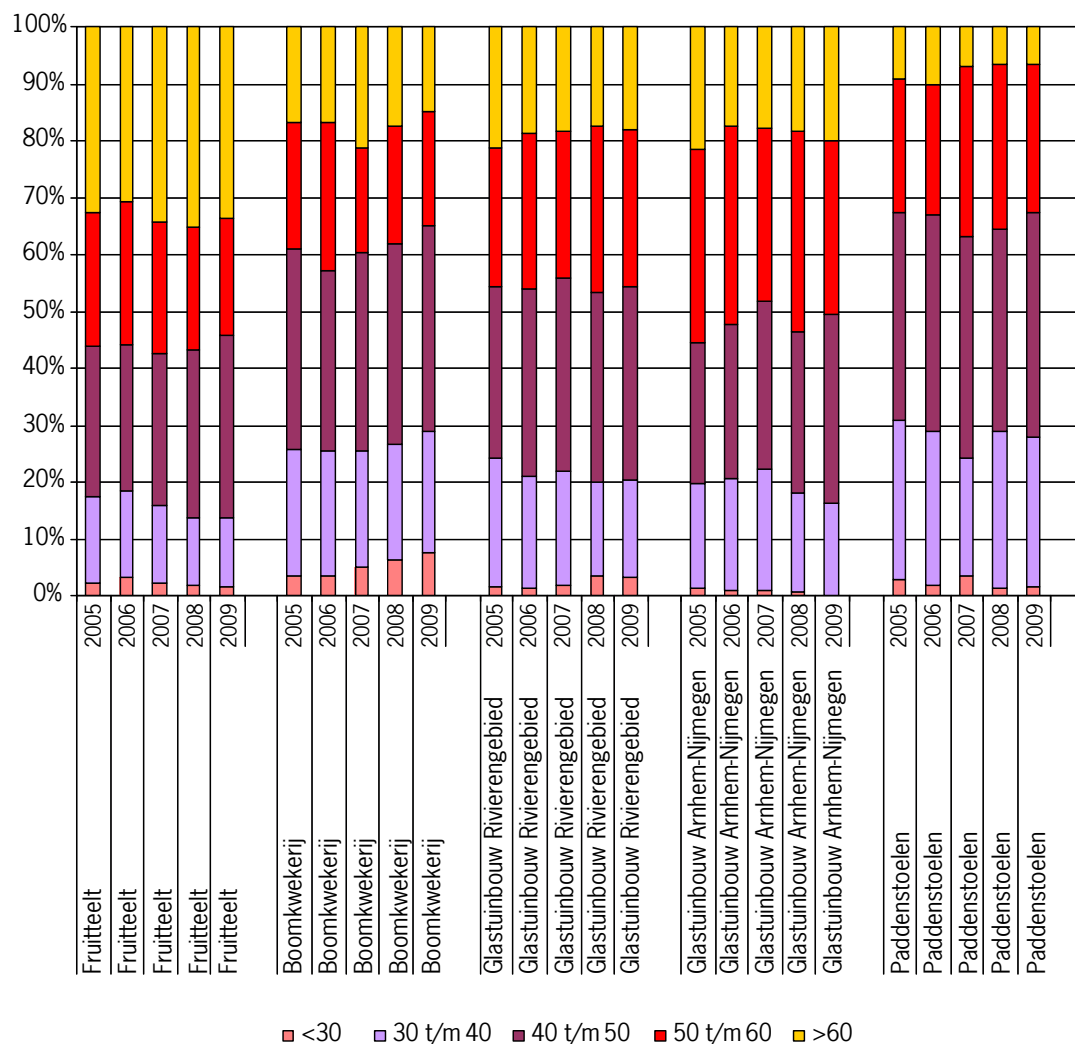
Bron: CBS Landbouwteiling, bewerking LEI

Vergeleken met Nederland valt op dat in de *Betuwse Bloem* in alle sectoren (fruit uitgezonderd) het percentage rechtspersonen lager ligt (bijlage 10). Verder is het percentage ondernemers boven de 50 zonder opvolger in alle gevallen in de *Betuwse Bloem* hoger dan het landelijke percentage.

3.3.3 Leeftijdsopbouw

De leeftijdsopbouw per cluster van de afgelopen vijf jaar laat zien dat met name bij de boomkwekerijbedrijven er een groeiend aantal jonge eerste ondernemers is ontstaan (figuur 3.5). Landelijk gezien neemt deze groep juist af (bijlage 11). Verder valt de grote groep fruittelers boven de 60 jaar op en het afnemend aantal ondernemers jonger dan 40 jaar. Deze ontwikkelingen zijn echter gelijk aan het landelijke beeld. De paddenstoelenbedrijven kennen relatief veel jonge (<40 jaar) eerste ondernemers. Landelijk gezien neemt deze groep juist af. Beide glastuinbouwtoenbouwbedrijven ontlopen elkaar niet veel.

Figuur 3.5 Leeftijdsofbouw eerste ondernemer per bedrijfstype



Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.

3.4 Productiewaarde primaire schakel

De geschatte totale productiewaarde van de vijf primaire sectoren bedroeg in 2009 een kleine 470 mln. euro. De belangrijkste sector qua productiewaarde is de glastuinbouw in het Rivierengebied, gevolgd door de glastuinbouw in Arnhem-Nijmegen en de fruitsector. De boomkwekerij en paddenstoelensector hebben vergeleken met de andere sectoren een kleinere productiewaarde. Tot en met 2008 groeide de totale productiewaarde van de primaire schakel van de *Betuwse Bloem* om in 2009 terug te zakken naar het niveau van 2005. In 2009 bedroeg de productiewaarde van de *Betuwse Bloem* 7,7% van het Nederlandse totaal (bijlage 12). Dit aandeel is gelijk aan de jaren 2005 en 2006. In 2008 lag het aandeel net boven de 8%.

Tabel 3.1 Geschatte productiewaarde per cluster

	2005	2006	2007	2008	2009
Fruit	97	110	110	135	111
Boomkwekerijproducten	36	32	43	41	37
GT Rivierengebied	155	171	176	182	165
GT Arnhem-Nijmegen	121	127	137	131	117
Paddenstoelen	55	53	55	46	38
Totaal	464	493	522	535	468

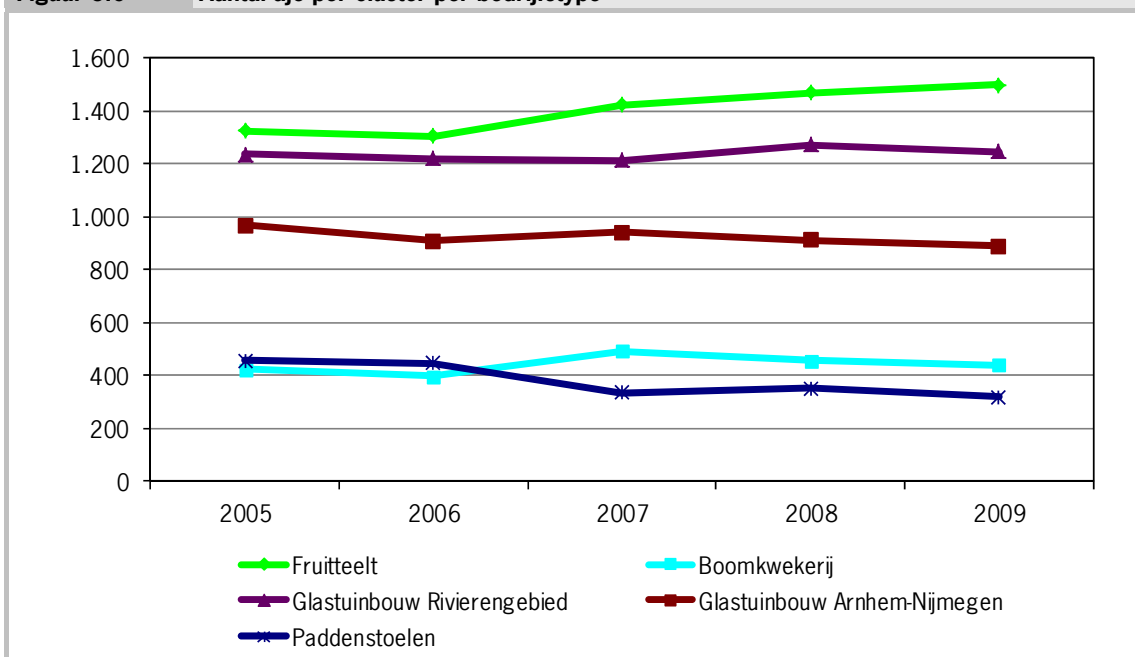
Bron: Productschap tuinbouw, bewerking LEI.

3.5 Bruto toegevoegde waarde

De bruto toegevoegde waarde van de primaire schakel wordt samen met de andere schakels in de keten in hoofdstuk 4 behandeld.

3.6 Werkgelegenheid; arbeidsjaareenheid (aje) en aantallen personen

De werkgelegenheid op basis van aje is in de fruitteeltsector het grootste (figuur 3.6). Op alle fruitteeltbedrijven in de *Betuwse Bloem* zijn ongeveer 1.500 aje werkzaam. Wanneer de aje op de glastuinbouwbedrijven in het Rivierenland en in Arnhem-Nijmegen bij elkaar worden geteld is deze sector echter groter. De hoeveelheid aje op glastuinbouwbedrijven in het Rivierengebied ligt net boven de 1.250 aje terwijl dit er in de regio Arnhem-Nijmegen een kleine 900 aje zijn. Terwijl het aantal aje op glastuinbouwbedrijven wat afneemt (in de regio Arnhem-Nijmegen), groeit het aantal aje bij de fruitteeltbedrijven sinds 2006 gestaag. Het aantal aje bij paddenstoelenbedrijven daalde de afgelopen vijf jaar tot 320. Het aantal aje bij de boomkwekerijbedrijven is redelijk stabiel en bedraagt in 2009 zo'n 440 aje. Het totale aantal aje in de tuinbouwsectoren bedroeg bijna 4.400. Dit is nagenoeg gelijk aan 2005.

Figuur 3.6 Aantal aje per cluster per bedrijfstype

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.

Het aantal aje bleef tussen 2005 en 2009 in de *Betuwse Bloem* voor de onderzochte tuinbouwsectoren ongeveer gelijk terwijl deze landelijk met 3% afnam (bijlage 13).

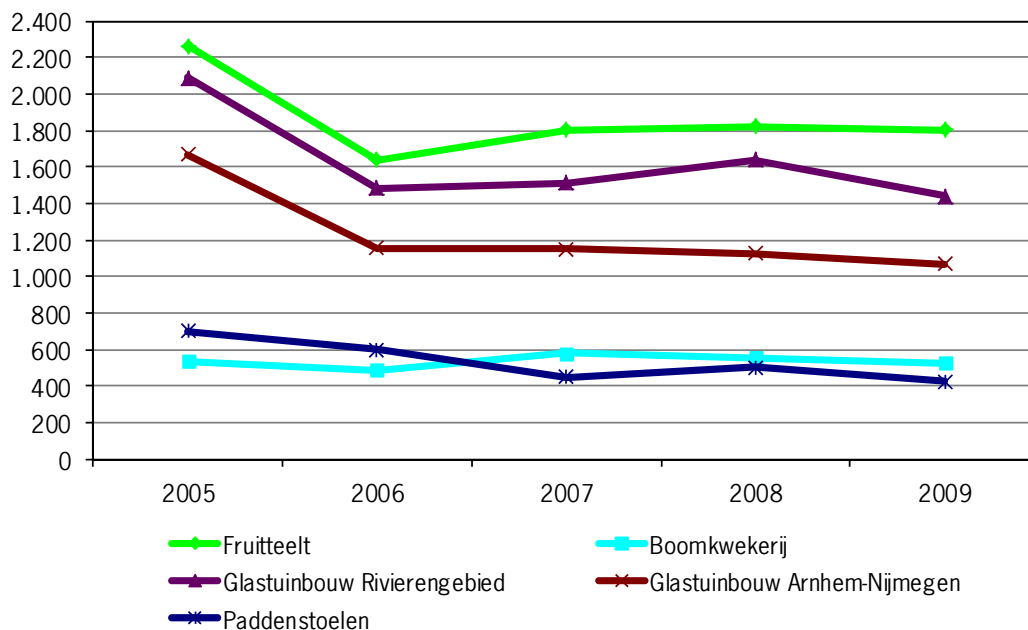
De aandelen van de diverse sectoren in het totaal aje zijn landelijk anders dan van die in de *Betuwse Bloem*. In 2009 is het aandeel aje op glastuinbouwbedrijven in de *Betuwse Bloem* een kleine 50% van het totaal tegen 75% op landelijk niveau. Fruitteeltbedrijven hebben een aandeel van 34% in de *Betuwse Bloem*. Landelijk is dit 10%. Het aantal aje op boomkwekerijbedrijven bedraagt in de *Betuwse Bloem* 10% en dat van paddenstoelen 7% van het totaal tegen respectievelijk 14% en 4% landelijk gezien.

Het aantal aje op fruitteelt- en boomkwekerijbedrijven groeide in Nederland met respectievelijk 15% en 6% tegen 13% en 4% in de *Betuwse Bloem*. Het aantal aje op paddenstoelenbedrijven bleef op landelijk niveau gelijk tegen een daling van 30% in de *Betuwse Bloem*. Het aantal aje op de glastuinbouwbedrijven in het Rivierengebied bleef nagenoeg onveranderd, terwijl die in de regio Arnhem-Nijmegen met 8% afnam. Landelijk daalde het aantal aje op het bedrijfstype glastuinbouw met 6%.

Het aantal werkzame personen op de onderzochte bedrijfstypen daalde in 2006 ten opzichte van 2005 sterk (figuur 3.7). In 2005 waren voor alle sectoren op de verschillende bedrijfstypen nog ruim 7.250 mensen werkzaam. Een jaar later was dit nog slechts 5.370. Na die periode groeide het aantal werknemers weer tot dat zich in 2009 opnieuw een daling voordeed. Hiermee kwam het aantal werkzame personen net onder het niveau van 2006 en bedroeg 5.265.

Op de glastuinbouwbedrijven waren in beide regio's gezamenlijk in 2009 de meeste personen werkzaam (2.500); ruim 1.400 in het Rivierengebied en een kleine 1.100 in de regio Arnhem-Nijmegen. Op fruitteeltbedrijven werkten in 2009 zo'n 1.800 mensen. Op boomkwekerijbedrijven waren in 2009 zo'n 530 werkzame personen actief. Op paddenstoelenbedrijven werken in 2009 nog slechts 425 personen. Opgemerkt dient te worden dat deze aantallen exclusief losse uitzendkrachten zijn en op basis van bedrijfstype zijn berekend.

Figuur 3.7 Aantal werkzame personen op gespecialiseerde bedrijven per bedrijfstype



Bron: CBS Landbouwteiling, bewerking LEI.

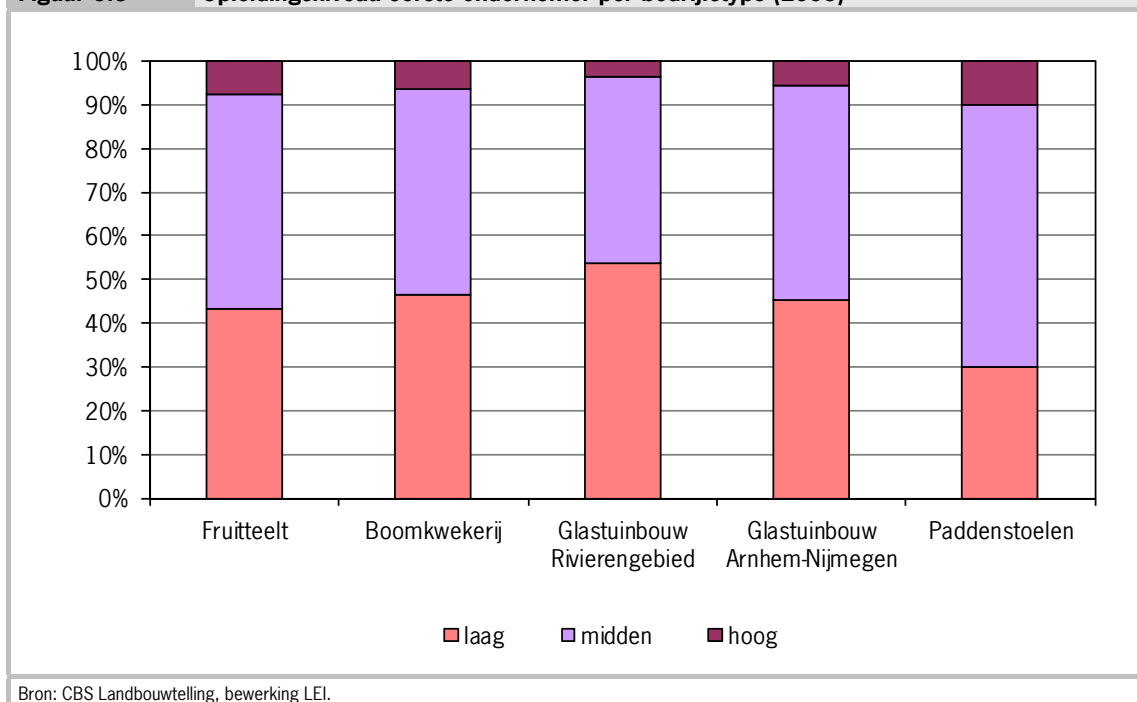
Ook in totaal Nederland daalde het aantal werkzame personen binnen deze tuinbouwsectoren sterk tussen 2005 en 2006 (bijlage 14). Daarna bleef het aantal werknemers tot aan 2008 stabiel om vervolgens in 2009 verder te dalen en op 63% van het niveau van 2005 uit te komen. Het aantal werkzame personen op de verschillende onderzochte bedrijfstypen in de *Betuwse Bloem* daalde in 2009 tot 73% van het niveau van 2005. De daling is dus lager dan landelijk gezien. Met name bij fruitteeltbedrijven en glastuin-

bouwbedrijven (in het Rivierengebied) daalde het aantal werkzame personen minder snel dan landelijk; een verschil van 11%. Maar ook bij de boomkwekerijbedrijven en de glastuinbouwbedrijven in Arnhem-Nijmegen daalden het aantal werkzame personen minder snel dan landelijk gezien. Het verschil bedroeg respectievelijk 9% en 6%. Bij de paddenstoelenbedrijven in de *Betuwse Bloem* daalde het aantal werknemers met 40% terwijl dit op landelijk niveau gelijk bleef aan het niveau van 2005.

3.7 Opleiding ondernemer

Het opleidingsniveau van de eerste ondernemer is voor het laatst in 2005 met behulp van de landbouwteiling geïnventariseerd. In dat jaar bleek dat de paddenstoelenbedrijven over het hoogste percentage, namelijk 10%, hoger opgeleide eerste ondernemers te beschikken (figuur 3.8). Ook heeft 60% van de ondernemers van paddenstoelbedrijven een middelbare opleiding afgerond. De eerste ondernemers van paddenstoelenbedrijven zijn het hoogst zijn opgeleid van de beschouwde tuinbouwsectoren. Over het geheel genomen zijn nog altijd veel eerste ondernemers laag opgeleid (minimaal 30%). Paddenstoelenbedrijven buiten beschouwing gelaten verschilt het percentage laag opgeleide eerste ondernemers van 43% bij fruitteeltbedrijven tot 54% bij glastuinbouwondernemers in het Rivierengebied.

Figuur 3.8 Opleidingsniveau eerste ondernemer per bedrijfstype (2005)



Vergeleken met Nederland is de opleiding van de eerste ondernemer in alle tuinbouwsectoren in de *Betuwse Bloem* van gelijkwaardig niveau (bijlage 15).

4 Economische ontwikkeling tuinbouwclusters

4.1 Aantal bedrijven of bedrijfsvestigingen

Ondanks dat gegevens beschikbaar zijn over aantallen bedrijven of bedrijfsvestigingen, is het niet mogelijk gebleken deze aan de afzonderlijke tuinbouwclusters toe te wijzen. Daardoor zijn hierover geen gegevens gepresenteerd.

4.2 Bruto toegevoegde waarde

De bruto toegevoegde waarde is de omzet minus de gemaakte inkoopkosten. De bruto toegevoegde waarde is de economische waarde die is toegevoegd door inzet van eigen productiemiddelen zoals arbeid, kennis en kapitaal. Als uitgangspunt voor deze cijfers is gebruik gemaakt van diverse jaargangen van het LEI-rapport *Het Nederlandse agrocomplex* (Van Leeuwen, 2009). Om te komen tot regionalisatie en uitsplitsing van de in deze landelijke gegevens zijn een aantal aannames gedaan. Vandaar dat deze cijfers moeten worden gezien als indicatief. Gegevens over 2009 zijn nog niet bekend.

De bruto toegevoegde waarde is gepresenteerd op basis van de volgende verdeling naar schakels in de keten, exclusief de retail:

- Primaire tuinbouwsectoren
- Toelevering
 1. door voedingsmiddelenindustrie
 2. door overige industrie
 - agrarische dienstverlening
 - gas, water en elektra
 - banken, verzekeringen
 - zakelijke dienstverlening
- Verwerking
 - groente en fruit be-/verwerking
 - bloemverwerking
- Distributie
 - groothandel in landbouwproducten, waaronder bloemen en planten
 - groothandel in voedings- en genotmiddelen, waaronder groenten en fruit
 - veilingen voor groenten en fruit
 - veilingen voor bloemen en planten
 - transportdiensten.

In tabel 4.1 is per tuinbouwcluster en per schakel de geschatte bruto toegevoegde waarde aangegeven in miljoenen euro's. Per cluster volgt hieronder een korte analyse.

De toegevoegde waarde van het fruitcluster bedraagt in 2008 zo'n 145 mln. euro. Voornamelijk wordt de toegevoegde waarde gerealiseerd door de primaire schakel. Opvallend is dat deze toegevoegde waarde sinds 2005 is verdubbeld. Een verschuiving naar perenteelt en een verbeterde prijsvorming droegen hier vermoedelijk aan bij.

De toegevoegde waarde van de boomkwekerijsector is stabiel te noemen en bedraagt zo'n 60 mln. euro. Ook hier is de primaire schakel de belangrijkste, hoewel ook de toelevering hier een belangrijk aandeel heeft in de toegevoegde waarde.

De toegevoegde waarde van de glastuinbouw in het Rivierengebied bedroeg in 2008 zo'n 250 mln. euro. Zowel de primaire sector als de toeleveranciers zijn hier de belangrijke schakels. De primaire

schakel is sterk gedaald door de dalende opbrengstprijzen in verband met de recessie. Opvallend is dat de toeleveringsschakel sterk is gegroeid de laatste vier jaar en met name tussen 2007 en 2008.

De glastuinbouw in de regio Arnhem-Nijmegen kende in 2008 een toegevoegde waarde van ongeveer 180 mln. euro. Hiervan wordt een belangrijk deel door de primaire schakel gerealiseerd. Echter, sinds 2008 realiseert de toelevering meer toegevoegde waarde dan de primaire schakel.

De toegevoegde waarde van het paddenstoelencluster is in vier jaar tijd meer dan gehalveerd. Met name de toegevoegde waarde van de primaire schakel verminderde. De toelevering en distributie wisten nog stand te houden. Veel heeft te maken met de afname van het aantal bedrijven en de slechte marktprijzen van de laatste tijd.

Tabel 4.1	Indicatieve bruto toegevoegde waarde per schakel en per tuinbouwcluster (mln. euro)			
Betuwse Bloem	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	55	75	80	110
Toelevering	10	15	15	20
Verwerking	nihil	5	5	5
Distributie	5	10	10	10
Totaal	70	105	110	145
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	25	20	25	25
Toelevering	15	20	20	20
Verwerking	nihil	5	5	5
Distributie	10	15	10	10
Totaal	50	60	60	60
<i>Glastuinbouw Rivierengebied</i>				
Primair	95	110	110	90
Toelevering	60	75	85	125
Verwerking	nihil	nihil	5	5
Distributie	20	25	25	30
Totaal	175	210	225	250
<i>Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen</i>				
Primair	75	80	85	65
Toelevering	50	55	65	90
Verwerking	nihil	nihil	5	5
Distributie	15	20	20	20
Totaal	140	155	175	180
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	60	50	50	20
Toelevering	10	10	10	10
Verwerking	nihil	nihil	nihil	nihil
Distributie	5	5	5	5
Totaal	75	65	65	35
<i>Alle clusters</i>				
Primair	310	335	350	310
Toelevering	145	175	195	265
Verwerking	nihil	10	20	20
Distributie	55	75	70	75
Totaal	510	595	635	670
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

De totale toegevoegde waarde van de vijf tuinbouwclusters in het Rivierengebied bedraagt zo'n 670 mln. euro in 2008.¹

In het Rivierengebied wordt zo'n 10% van de totale bruto toegevoegde waarde gerealiseerd van Nederland (bijlage 16). De bruto toegevoegde waarde in de onderzochte vier jaar is 19% harder gegroeid dan in geheel Nederland. Met name de twee glastuinbouwclusters (Rivierengebied +30% en A-N 18%) en het boomkwekerijcluster (+15%) stegen sterker dan landelijk. De clusters fruit (-5%) en paddenstoelen (-16%) deden het minder goed dan de landelijke ontwikkeling.

4.3 Werkgelegenheid: arbeidsjareneenheden en aantallen personen

4.3.1 Aantal arbeidsjareneenheden per schakel

In tabel 4.2 is per schakel per tuinbouwcluster een indicatie van het aantal arbeidsjareneenheden gegeven. Een arbeidsjareneenheid komt overeen met 2.000 gewerkte uren per jaar. Opgemerkt moet worden dat wanneer een persoon meer dan 2.000 uur werkt het toch slechts gerekend wordt als 1 aje. Dit kan leiden tot een onderschatting van de onderstaande cijfers. Daarnaast is het uitgangspunt bij deze berekening het aantal aje gebruikt uit diverse jaargangen van de LEI-publicatie *Het Nederlandse Agrocomplex* (Van Leeuwen). In deze studie is als basis alle arbeid toegeschreven aan een sector en niet zoals in paragraaf 2.5 het aantal aje per bedrijfstype. Vandaar dat deze cijfers hoger zijn dan die in paragraaf 2.5 zijn vermeld. Om tot regionalisatie en uitsplitsing van deze landelijke gegevens te komen, zijn een aantal aannames gedaan. Vandaar dat deze cijfers als indicatief moeten worden gezien. Cijfers over 2009 zijn helaas nog niet bekend.

Hieronder een korte beschrijving van de resultaten per tuinbouwcluster.

- Het aantal aje in de *Betuwse Bloem* groeide in de periode 2005-2008 van 7.860 naar 8.760. Met name de primaire schakel en de schakel toelevering namen in die periode toe.
- Het aantal aje in de fruitteelt steeg in de onderzochte periode sterk. Het aantal aje in de primaire schakel steeg met name tussen 2006 en 2007 zeer sterk. Daarna daalde dit weer iets tot rond de 1.800 aje in 2008. De groei in andere schakels vanaf 2005 kwam tevens in 2008 tot stilstand.
- Het aantal aje in de boomkwekerijcluster in de *Betuwse Bloem* daalt sinds 2007 gestaag. Deze daling vindt met name plaats bij de primaire schakel. De overige schakels groeiden tot en met 2006 daarna daalde het aantal aje in de overige schakels ook.
- De glastuinbouw in het Rivierengebied gaf werk aan 2.960 aje in 2008. Dit aantal groeide vanaf 2005 jaarlijks. In alle schakels is deze groei te constateren. Opvallend is dat de schakel toelevering een belangrijk aandeel in het totaal aantal aje heeft.
- Het aantal aje in de glastuinbouw in de regio Arnhem-Nijmegen ontwikkelde zich net als de glastuinbouw in het Rivierengebied positief. De ontwikkeling ging echter minder snel dan in het Rivierengebied. Met name de groei van de toelevering valt op.
- Het aantal aje in de paddenstoelenteelt nam, opvallend genoeg, in de onderzochte vier jaar niet af. Hoewel er na het jaar 2005 er twee jaren van daling van het aantal aje kon worden genoteerd, lag 2008 weer net iets boven het niveau van 2005. De toelevering groeide van 60 tot 90 aje.

Ten opzichte van het landelijke beeld groeide het aantal aje 3% sneller in de *Betuwse Bloem* dan landelijk gezien (bijlage 17). De groei bij het fruitcluster was net iets groter dan landelijk (1%). Bij de boomkwekerij verliep de daling van het aantal aje minder snel dan landelijk, al was dit verschil beperkt (4%). In de glastuinbouw in het Rivierengebied groeide het aantal aje 8% harder dan het landelijke beeld van de glastuinbouw. Wanneer de glastuinbouw in Arnhem-Nijmegen afgezet wordt tegen dit landelijk beeld dan

¹ Deze waarde ligt onder de eerder geschatte waarde voor 2006/2007 (795 mln. euro, uitgave *Betuwse Bloem*). Belangrijke verklaring daarvoor is dat het LEI alleen de keten beschouwt van toeleveranciers tot en met groothandel en distributie; dus exclusief de retail (supermarkten, tuin/bouwmarkten en speciaalzaken). De toegevoegde waarde van het tuinbouwcluster inclusief de retail ligt daardoor boven de 670 mln. euro.

groeide deze juist weer iets minder snel (-2%). Het aantal aje in de paddenstoelensector bleef nage-
noeg gelijk terwijl deze landelijk, eerst daalde maar in 2008 juist sterk toenam. De groei van het aantal aje
ten opzichte van 2005 was landelijk wel +30%.

Tabel 4.2 Indicatief aantal aje per schakel en per tuinbouwcluster				
	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	1.560	1.530	1.890	1.840
Toelevering	190	230	240	210
Verwerking	30	60	50	40
Distributie	120	180	170	150
Totaal	1.900	2.000	2.350	2.240
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	820	720	720	670
Toelevering	190	230	170	140
Verwerking	30	60	40	30
Distributie	120	180	110	100
Totaal	1.160	1.190	1.040	940
<i>Glastuinbouw Rivierengebied</i>				
Primair	1.250	1.280	1.390	1.440
Toelevering	720	770	810	1.020
Verwerking	20	20	30	30
Distributie	420	440	450	470
Totaal	2.410	2.510	2.680	2.960
<i>Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen</i>				
Primair	980	950	1.080	1.030
Toelevering	570	580	630	730
Verwerking	20	10	20	20
Distributie	330	330	350	340
Totaal	1.900	1.870	2.080	2.120
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	400	380	360	370
Toelevering	60	60	60	90
Verwerking	Nihil	Nihil	Nihil	Nihil
Distributie	30	30	30	40
Totaal	490	470	450	500
<i>Alle clusters</i>				
Primair	5.010	4.860	5.440	5.350
Toelevering	1.730	1.870	1.910	2.190
Verwerking	100	150	140	120
Distributie	1.020	1.160	1.110	1.100
Totaal	7.860	8.040	8.600	8.760
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

4.3.2 Aantal werkzame personen per schakel

De inschatting van het aantal werkzame personen in tabel 4.3 is berekend op basis van de tabel over aje. Daardoor gelden dezelfde voorbehouden voor de onderstaande cijfers. Om te komen tot werkzame personen per schakel is voor de primaire sector en de overige schakels in de keten gebruik gemaakt van, in verschillende studies gebruikte omrekenfactoren (onder andere in *Stappen vooruit*, 2009).

Uit tabel 4.3 blijkt dat de werkgelegenheid tussen 2005 en 2008 met 1.700 werkzame personen is gegroeid. In 2008 bedroeg het aantal werkzame personen ongeveer 15.400. Met name vond er in de fruitteelt en de glastuinbouw in het Rivierengebied groei plaats. In de boomkwekerij daalde het aantal werkzame personen.

Tabel 4.3 Indicatief aantal werkzame personen per schakel en per tuinbouwcluster				
Werkzame personen	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	2.600	2.560	3.165	3.080
Toelevering	370	435	460	410
Verwerking	60	120	100	80
Distributie	220	350	315	290
Totaal	3.250	3.465	4.040	3.860
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	1.365	1.200	1.205	1.115
Toelevering	370	435	320	270
Verwerking	60	120	70	55
Distributie	220	350	220	190
Totaal	2.015	2.105	1.815	1.630
<i>Glastuinbouw Rivierengebied</i>				
Primair	2.085	2.140	2.320	2.405
Toelevering	1.375	1.465	1.545	1.940
Verwerking	45	30	60	50
Distributie	795	835	860	890
Totaal	4.300	4.470	4.785	5.285
<i>Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen</i>				
Primair	1.630	1.595	1.800	1.725
Toelevering	1.080	1.095	1.200	1.390
Verwerking	35	20	45	35
Distributie	620	620	670	640
Totaal	3.365	3.330	3.715	3.790
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	670	635	595	615
Toelevering	110	115	105	170
Verwerking	nihil	nihil	nihil	nihil
Distributie	65	65	60	80
Totaal	850	815	765	870
<i>Alle clusters</i>				
Primair	8.350	8.130	9.085	8.940
Toelevering	3.305	3.545	3.630	4.180
Verwerking	205	290	280	225
Distributie	1.920	2.220	2.125	2.090
Totaal	13.780	14.185	15.120	15.435
Bron: Het Nederlandse agrocomplex (diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

Hieronder een korte beschrijving van de resultaten per tuinbouwcluster. De groei van het aantal werkzame personen in het fruitcluster kwam met name voor rekening van de primaire schakel. Maar ook de overige schakels in de keten namen toe tot aan 2007. In 2008 daalden in alle schakels het aantal aje. Hoewel het aantal werkzame personen van alle schakels uit de keten van de boomkwekerijsector daalden was het toch met name de primaire schakel, die inleverde. De groei van het

aantal werkzame personen in glastuinbouw in het Rivierengebied komt voornamelijk op het conto van de toelevering en de primaire schakel. Dit geldt ook voor de regio Arnhem-Nijmegen. Hier groeide eigenlijk alleen de toelevering alle vier de jaren.

In de paddenstoelenteelt fluctueerde het aantal werkzame personen in de primaire schakel tussen 670 en 595 in de onderzochte vier jaar. Met name de toelevering groeide.

In bijlage 18 is het aantal personen op landelijk niveau gepresenteerd.

4.3.3 Aantal uitzendkrachten

Het aantal uitzendkrachten is moeilijk vast te stellen. Het Productschap Tuinbouw heeft als enige cijfers hierover. Het betreft een schatting van het aantal fulltime uitzendkrachten per jaar. Voor de primaire schakels kunnen deze direct worden toebedeeld per tuinbouwcluster. Echter, voor de overige schakels kan dit slechts globaal. Bij gebrek aan andere gegevens kan alleen over het jaar 2008 cijfers worden gepresenteerd. Vanzelfsprekend zijn onderstaande cijfers dan ook indicatief (zie tabel 4.4).

Tabel 4.4 Indicatief aantal werkzame personen per schakel en per tuinbouwcluster, inclusief uitzendkrachten	
Werkzame personen inclusief uitzendkrachten	2008
<i>Fruitteelt</i>	
Primair	3.680
Toelevering	470
Verwerking	110
Distributie	320
Totaal	4.580
<i>Boomkwekerij</i>	
Primair	1.470
Toelevering	310
Verwerking	70
Distributie	210
Totaal	2.060
<i>Glastuinbouw Rivierengebied</i>	
Primair	3.600
Toelevering	2.220
Verwerking	70
Distributie	980
Totaal	6.870
<i>Glastuinbouw Arnhem-Nijmegen</i>	
Primair	2.580
Toelevering	1.590
Verwerking	50
Distributie	700
Totaal	4.920
<i>Paddenstoelen</i>	
Primair	880
Toelevering	190
Verwerking	10
Distributie	90
Totaal	1.170
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, Productschap Tuinbouw, bewerking LEI.	

Tabel 4.4		Indicatief aantal werkzame personen per schakel en per tuinbouwcluster, inclusief uitzendkrachten (vervolg)
Werkzame personen inclusief uitzendkrachten		2008
<i>Alle clusters</i>		
Primair		12.210
Toelevering		4.780
Verwerking		310
Distributie		2.300
Totaal		19.600
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, Productschap Tuinbouw, bewerking LEI.		

Het aandeel uitzendkrachten op de totale arbeid binnen het cluster is procentueel gezien in de paddenstoelenteelt het grootst. Daarna de glastuinbouw clusters en het boomkwekerijcluster en tot slot het cluster die is gerelateerd aan de fruitteelt. Absoluut gezien zijn de meeste uitzendkrachten in de glastuinbouwgebieden werkzaam; in het Rivierengebied maakt men hier meer gebruik van dan in de regio Arnhem Nijmegen. Na de glastuinbouwclusters zijn de meeste uitzendkrachten te vinden in het fruit, de boomkwekerij en tot slot het paddenstoelencluster.

In bijlage 19 is het landelijk aantal werkzame personen inclusief uitzendkrachten opgenomen.

5 Conclusies

Ten aanzien van de ontwikkeling van de vijf tuinbouwclusters in het gebied de *Betuwse Bloem* kan het volgende worden geconcludeerd:

Ruimtelijke ontwikkeling periode 2005-2009

- Het totale areaal van de vijf tuinbouwsectoren in het gebied *Betuwse Bloem* is gegroeid tot circa 7.430 ha (+5%). Vooral het areaal fruitteelt en boomkwekerij groeide. Het areaal glastuinbouw daalde licht en de paddenstoelenteelt bleef stabiel in teeltoppervlak.
- Het totale areaal op gespecialiseerde bedrijfstypen in de *Betuwse Bloem* groeide tot 6.535 ha (+5%).
- Het aandeel kleine bedrijven in de *Betuwse Bloem* is relatief groot (25-35%). Dit aandeel bleef stabiel in de fruitteelt en de glastuinbouw en nam af in de paddenstoelenteelt en in minder mate in de boomkwekerij. Het aandeel grote bedrijven nam in alle sectoren toe, maar is kleiner dan landelijk. Het aandeel middelgrote bedrijven nam af.
- De schaalvergroting zet in alle tuinbouwsectoren door. De gemiddelde bedrijfsgrootte in de *Betuwse Bloem* groeit steeds meer richting het landelijke gemiddelde, met uitzondering van de boomkwekerij waar de gemiddelde bedrijfsgrootte groter is dan landelijk. In de boomkwekerij groeide de gemiddelde bedrijfsomvang minder snel dan landelijk; in de andere tuinbouwsectoren groeide de gemiddelde bedrijfsomvang sneller.

Economische ontwikkeling tuinbouwsectoren periode 2005-2009

- Het aantal gespecialiseerde bedrijven nam in de *Betuwse Bloem* substantieel af. De daling ging in de fruit- en paddenstoelenteelt sneller, maar in de glastuinbouw iets langzamer dan landelijk. Het aantal boomkwekerijbedrijven bleef stabiel tegenover een lichte daling landelijk.
- De gemiddelde leeftijd van de (eerste) ondernemer is op fruitteeltbedrijven in de *Betuwse Bloem* het hoogst (circa 54 jaar) en op paddenstoelbedrijven het laagst (circa 47 jaar). Landelijke cijfers geven hetzelfde beeld. De gemiddelde leeftijd van de (eerste) ondernemers van boomkwekerijbedrijven nam de laatste jaren af en is lager dan landelijk. Dit verschil neemt de laatste jaren zelfs toe.
- Het aandeel ondernemers boven de 50 jaar zonder opvolger (op bedrijven zonder een rechtspersoon) is in de sectoren in de *Betuwse Bloem* hoger dan landelijk, behalve voor de boomkwekerij waarin dit lager is. Het aandeel ondernemers boven de 50 jaar met opvolger is gelijk aan het landelijk beeld. Het aandeel bedrijven met een rechtspersoon is in de boomkwekerij wat hoger, in de fruitteelt gelijk en in de andere sectoren lager dan landelijk.
- De productiewaarde van de primaire tuinbouw in de *Betuwse Bloem* groeide tot 2008 om vervolgens in 2009 sterk te dalen tot het niveau van 2005. De productiewaarde bedroeg bijna 470 mln. euro met de grootste bijdrage vanuit de glastuinbouw en de fruitteelt.
- Het totaal aantal arbeidsjaareenheden (aje) op gespecialiseerde bedrijven bleef in de *Betuwse Bloem* nagenoeg onveranderd tegenover een daling van 3% landelijk. Er was met name groei op de fruitteeltbedrijven. Een daling van het aantal aje vond plaats op de gespecialiseerde paddenstoelbedrijven.
- Het totaal aantal werkzame personen op gespecialiseerde bedrijven daalde tussen 2005 en 2006 sterk. Daarna stabiliseerde het aantal werkzame personen zich om vervolgens in 2009 verder af te nemen tot 5.265. Landelijk bleef dit aantal tussen 2006 en 2009 stabiel.
- Qua onderwijs was in 2005 de eerste ondernemer op paddenstoelenbedrijven het hoogst opgeleid van alle tuinbouwsectoren in de *Betuwse Bloem* (minimaal middelbaar). Vergeleken met het landelijk beeld hebben de eerste ondernemers in de *Betuwse Bloem* een vergelijkbaar opleidingsniveau.

Economische ontwikkeling tuinbouwclusters periode 2005-2008

- De bruto toegevoegde waarde van de tuinbouwclusters bedroeg in 2008 voor de *Betuwse Bloem* circa 670 mln. euro (circa 10% van Nederland) en is de afgelopen vijf jaar harder gegroeid dan landelijk (30% versus 19%). De grootste bijdrage aan de bruto toegevoegde waarde in de *Betuwse Bloem* werd geleverd door de primaire sector (45%) en de toelevering (40%).
- Het aantal aje op alle bedrijven binnen de vijf tuinbouwsectoren groeide naar schatting van 7.900 in 2005 naar 8.800 in 2008. De procentuele groei lag 3% hoger dan landelijk.
- Het aantal werkzame personen op alle bedrijven in de vijf tuinbouwclusters in de *Betuwse Bloem* groeide met bijna 1.700 naar ongeveer 15.450. Dit is ongeveer 11% van het totaal aantal werkzame personen voor deze clusters in Nederland. De groei kwam met name tot stand in de primaire sector en in de toelevering.
- Naar schatting 19.600 werkzame personen, inclusief uitzendkrachten (op fulltime basis), waren in 2008 actief in de tuinbouwclusters in de *Betuwse Bloem*. Vooral het glastuinbouw- en het fruitteelt-cluster maken gebruik van uitzendkrachten.

Literatuur en websites

CBS, Landbouwtelling.

Greenport(s) Nederland, *Bestuurlijke uitvoeringsafspraken 2007-2011, Stappen vooruit!*. Honselersdijk, juni 2009.

Leeuwen, M.G.A. van, *Het Nederlandse agrocomplex 2006*. Rapport 5.06.10. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2006.

Leeuwen, M.G.A. van, A.J. de Kleijn, A. Pronk en A.D. Verhoog, *Het Nederlandse agrocomplex 2007*. Rapport 5.08.01. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2008.

Leeuwen, M.G.A. van, A.J. de Kleijn, A. Pronk en A.D. Verhoog, *Het Nederlandse Agrocomplex 2008*. Rapport 2009-001. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2009.

Leeuwen, M.G.A. van, A.J. de Kleijn en A. Pronk. *Het Nederlandse Agrocomplex 2009*. Rapport 2009-111. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2010.

Provincie Gelderland. *Greenport Betuwse Bloem, Bloeiende schakel in de Nederlandse Tuinbouw*. Provincie Gelderland, Arnhem, 2008.

Websites

www.ibis.nl

www.tuinbouw.nl

Bijlage 1

Gebiedsbeschrijving *Betuwse Bloem*

Voor de fruitteelt, boomkwekerij en champignonenteelt zijn alle gemeenten meegenomen die voorkomen in het Rivierengebied en in gebied Arnhem-Nijmegen (zie overzicht hieronder). Het zwaartepunt van de fruitteelt ligt in de gemeenten Buren en Geldermalsen, dat van de boomkwekerij ligt met name in de regio Opheusden en voor de champignonenteelt is de gemeente Maasdriel van groot belang.

De glastuinbouw is naast het totaal ook gepresenteerd als twee afzonderlijke gebieden. Voor de rapportage over het Rivierengebied zijn de volgende gemeenten meegenomen: Buren, Culemborg, Druten, Geldermalsen, Lingewaal, Maasdriel (Bommelerwaard), Neder-Betuwe, Neerijnen, Tiel, West Maas en Waal en Zaltbommel (Bommelerwaard). Voor de regio Arnhem-Nijmegen zijn de volgende gemeente in ogen-schouw genomen; Arnhem, Beuningen, Doesburg, Duiven, Groesbeek, Heumen, Lingewaard (Huissen, Bommel, Bergerden), Millingen aan de Rijn, Nijmegen, Overbetuwe, Renkum, Rheden, Rijnwaarden, Ubbergen, Westervoort, Wijchen en Zevenaar.

Gemeentennummer	Rivierengebied
214	Buren
216	Culemborg
225	Druten
236	Geldermalsen
733	Lingewaal
263	Maasdriel (Bommelerwaard)
1740	Neder-Betuwe
304	Neerijnen
281	Tiel
668	West Maas en Waal
297	Zaltbommel (Bommelerwaard)
Gemeentennummer	Arnhem-Nijmegen
202	Arnhem
209	Beuningen
221	Doesburg
226	Duiven
241	Groesbeek
252	Heumen
1705	Lingewaard (Huissen, Bommel, Bergerden)
265	Millingen aan de Rijn
268	Nijmegen
1734	Overbetuwe
274	Renkum
275	Rheden
196	Rijnwaarden
282	Ubbergen
293	Westervoort
296	Wijchen
299	Zevenaar (2005 is gemeente Angerlo toegevoegd)

Bijlage 2

Tabellen totaal areaal Nederland

Totaal areaal (ha)	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteelt	18.568	18.655	18.981	19.404	19.657
- appelbomen één jaar en ouder	9.088	8.889	8.761	8.691	8.751
- perenbomen één jaar en ouder	6.311	6.490	6.817	6.987	7.364
Boomkwekerij	13.260	14.068	14.937	15.492	15.841
- Laan- en parkbomen	3.735	3.828	4.249	4.445	4.535
Glastuinbouw totaal	10.540	10.381	10.374	10.166	10.324
Snijbloemen	3.430	3.263	3.181	2.973	2.873
- Chrysanten	598	597	566	523	493
Pot-/perkplanten	1.927	1.875	1.883	1.890	1.938
- Potplanten voor de bloei	788	838	845	941	953
- <i>Phalaenopsis</i>	76	99	148	188	215
- Potplanten voor het blad	589	548	551	489	511
Glasgroenten	4.445	4.548	4.571	4.647	4.826
- Paprika	1.236	1.214	1.187	1.184	1.331
- Aardbeien	227	245	265	269	268
Overig	738	695	740	655	686
Paddenstoelen	76,9	70,5	70,4	77,2	75,6
Bron: CBS Landbouwtelling.					

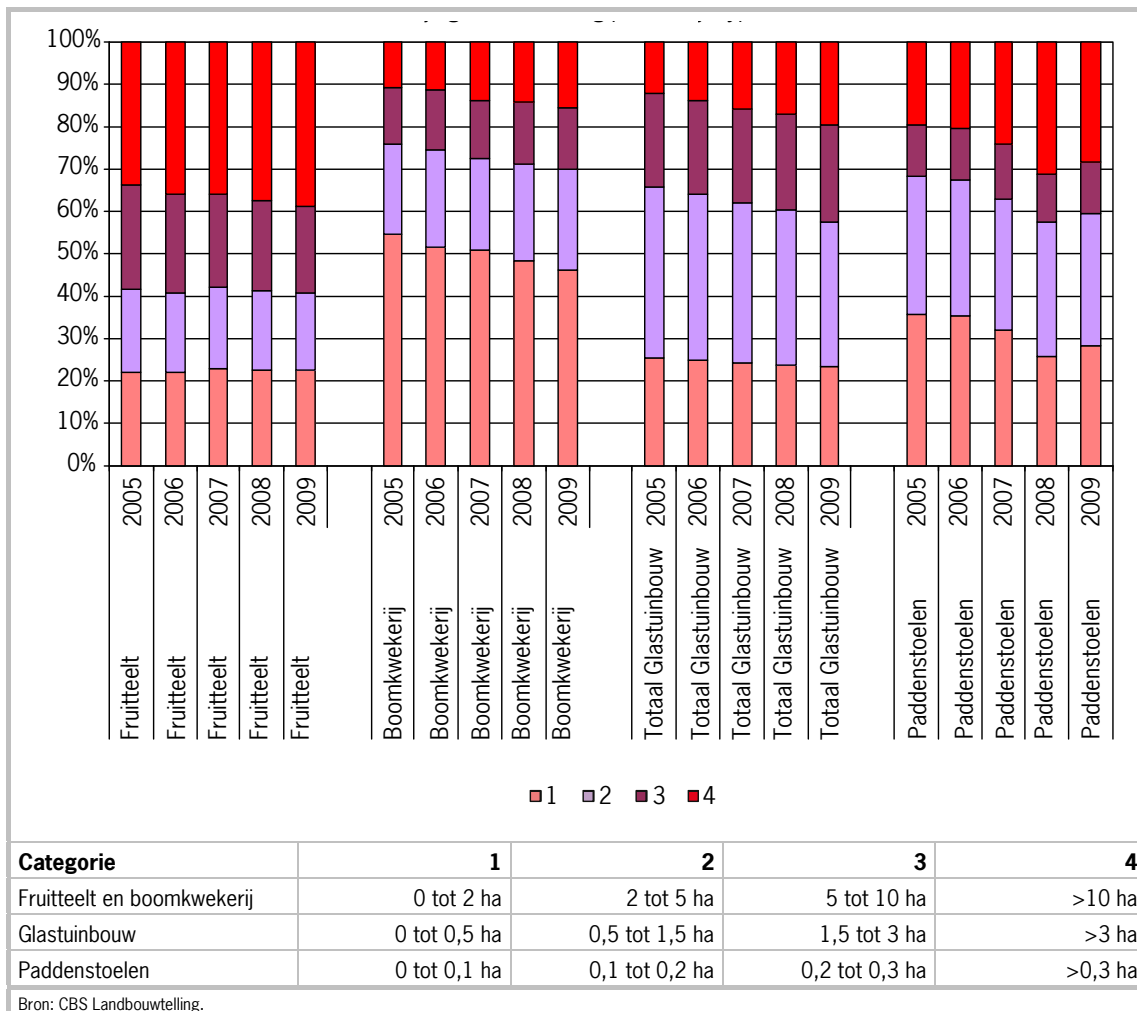
Bijlage 3

Areaal gespecialiseerde bedrijven Nederland

Areaal gespecialiseerde bedrijven (ha)	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteeltbedrijven	15.734	15.868	16.274	16.375	16.718
- appelbomen één jaar en ouder	8.112	8.016	7.887	7.766	7.865
- perenbomen één jaar en ouder	5.440	5.609	5.981	6.067	6.416
Boomkwekerijbedrijven	11.354	11.945	12.983	13.432	13.761
- Laan- en parkbomen	3.524	3.642	4.079	4.253	4.227
Glastuinbouwbedrijven	9.633	9.502	9.498	9.297	9.445
Snijbloemenbedrijven	3.250	3.096	3.027	2.809	2.710
- Chrysanten	584	581	549	511	479
Pot-/perkplantenbedrijven	1.286	1.299	1.304	1.337	1.370
- Potplanten voor de bloei	721	775	775	865	873
- <i>Phalaenopsis</i>	72	96	146	186	214
- Potplanten voor het blad	565	524	529	472	497
Glasgroentebedrijven	4.220	4.320	4.345	4.436	4.618
- Paprika	1.217	1.196	1.168	1.169	1.322
- Aardbeien	155	170	190	205	201
Paddenstoelenbedrijven	76,4	70,0	70,3	77,0	75,4
Bron: CBS Landbouwtelling.					

Bijlage 4a

Bedrijfsgrootteverdeling per bedrijfstype Nederland



Bijlage 4b

Gemiddelde bedrijfsgrootte per bedrijfstype Nederland

Gemiddelde bedrijfsgrootte per bedrijfstype	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteeltbedrijven	8,7	9,0	9,1	9,4	9,7
Boomkwekerijbedrijven	5,1	5,3	5,8	6,1	6,4
Glastuinbouwbedrijven	1,6	1,7	1,8	1,9	2,1
- snijbloemenbedrijven	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4
- pot-/perkplantenbedrijven	0,9	1,0	1,1	1,2	1,3
- glasgroentebedrijven	2,2	2,3	2,5	2,8	3,2
Paddenstoelenbedrijven	0,24	0,25	0,29	0,33	0,36
Bron: CBS Landbouwtelling.					

Bijlage 5

Oppervlakte cultuurgrond per bedrijfstype Nederland

Oppervlakte cultuurgrond per bedrijfstype (ha)	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteeltbedrijven	19.118	19.591	20.291	-	-
Boomkwekerijbedrijven	16.081	17.364	19.098	-	-
Glastuinbouwbedrijven	14.437	16.348	14.079	-	-
- snijbloemenbedrijven	5.591	6.383	5.492	-	-
- pot-/perkplantenbedrijven	2.445	2.681	2.236	-	-
- glasgroentebedrijven	6.400	7.284	6.352	-	-
Paddenstoelenbedrijven	311	284	246	-	-
Bron: CBS Landbouwtelling.					

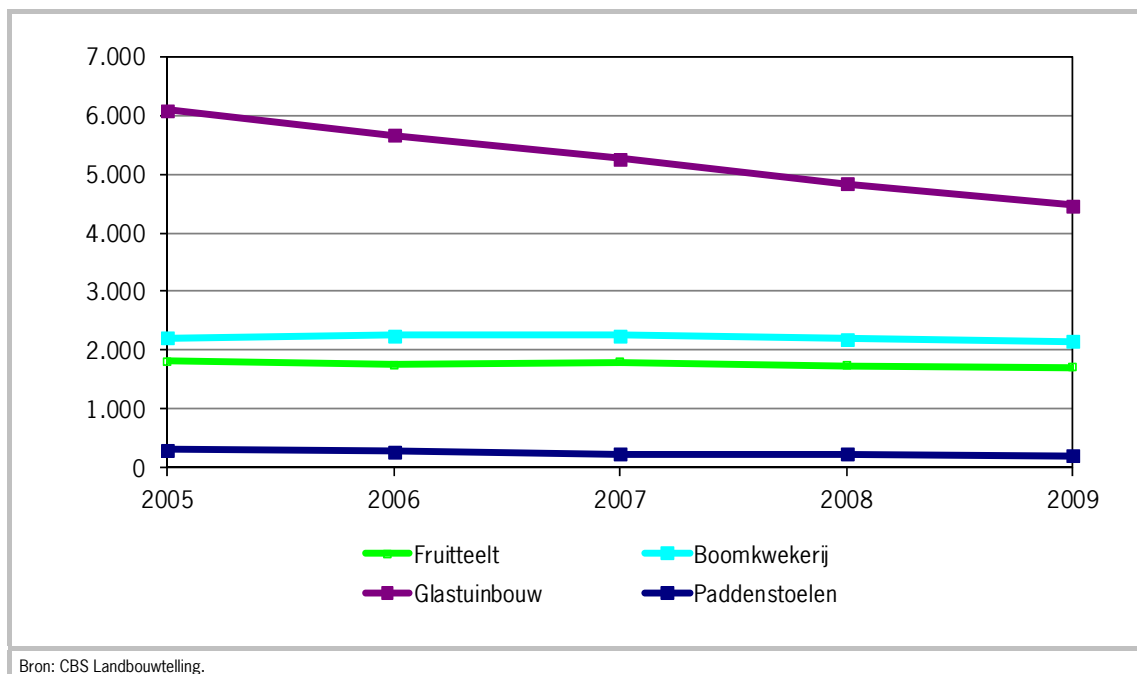
Bijlage 6

Totale bedrijfsoppervlakte per bedrijfstype

Totale kadastrale bedrijfsoppervlakte per bedrijfstype (ha)	2005	2006	2007	2008	2009
Fruitteeltbedrijven	20.391	20.571	21.232	20.994	21.396
Boomkwekerijbedrijven	17.661	18.364	20.444	21.321	21.408
Glastuinbouwbedrijven	18.754	19.338	18.030	16.725	20.645
- snijbloemenbedrijven	7.557	7.586	7.048	6.195	6.679
- pot-/perkplantenbedrijven	3.236	3.217	3.044	2.875	3.300
- glasgroentebedrijven	7.961	8.535	7.938	7.655	10.666
Champignonbedrijven	556	526	450	402	320
Bron: CBS Landbouwtelling.					

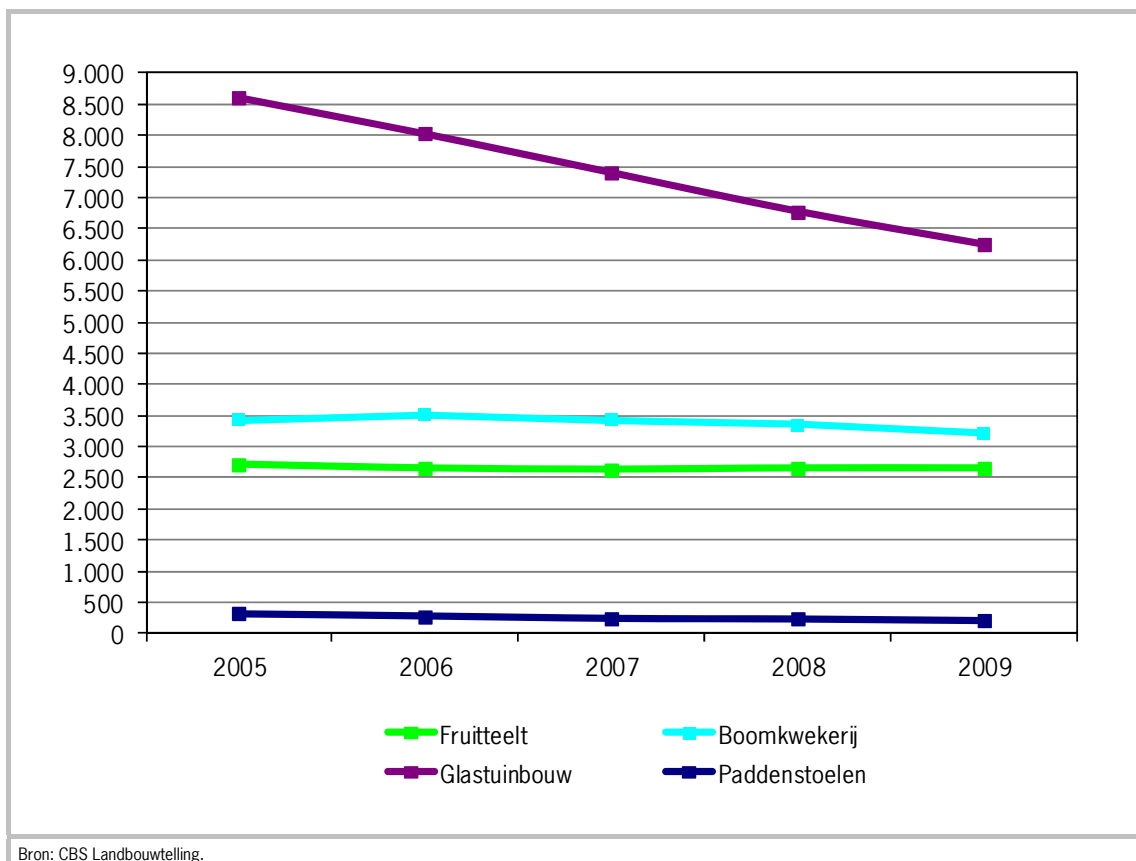
Bijlage 7

Aantal gespecialiseerde bedrijven per bedrijfstype Nederland



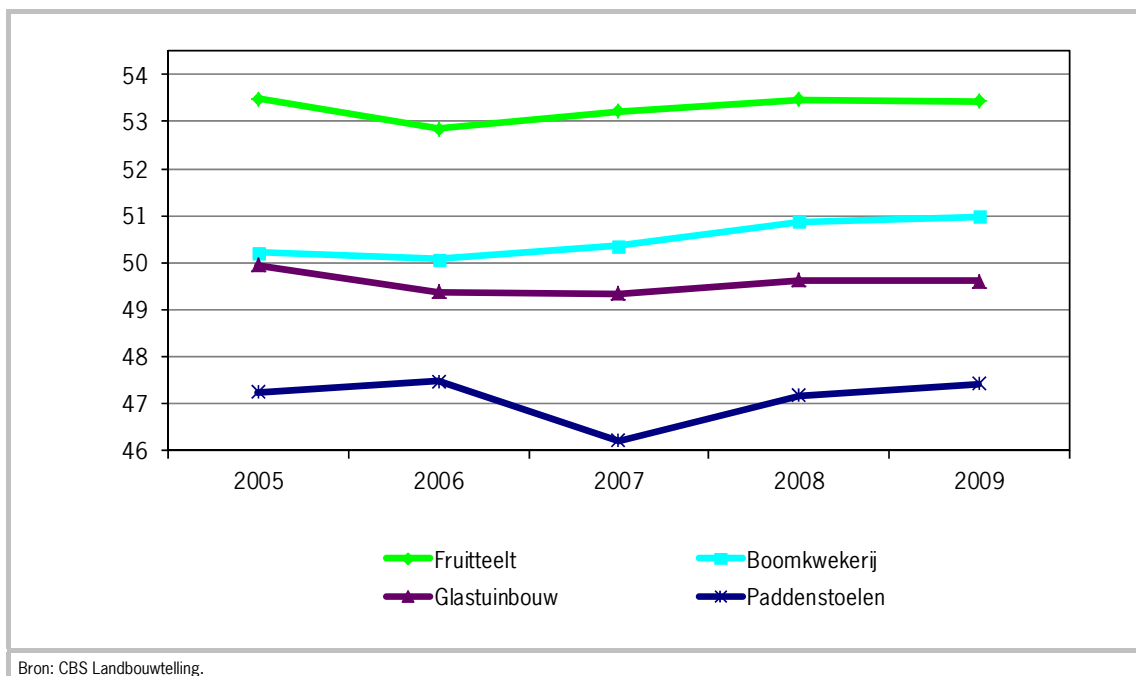
Bijlage 8

Aantal bedrijven met ... in Nederland



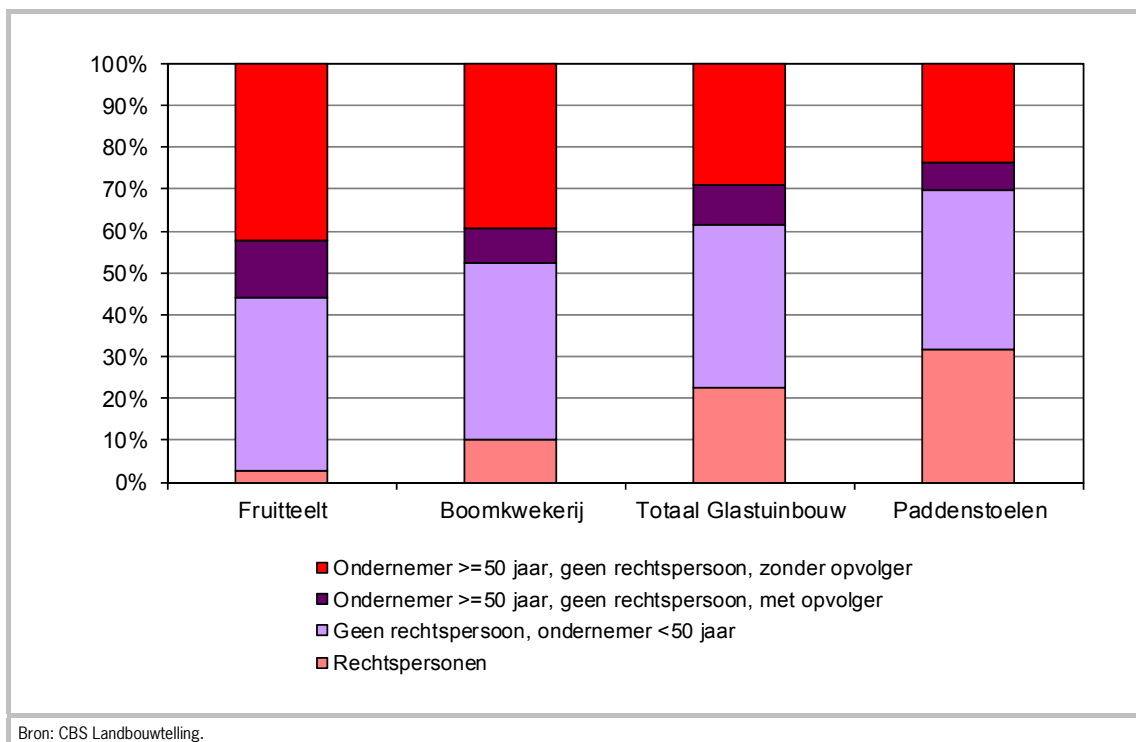
Bijlage 9

Gemiddelde leeftijd eerste ondernemer per bedrijfstype Nederland



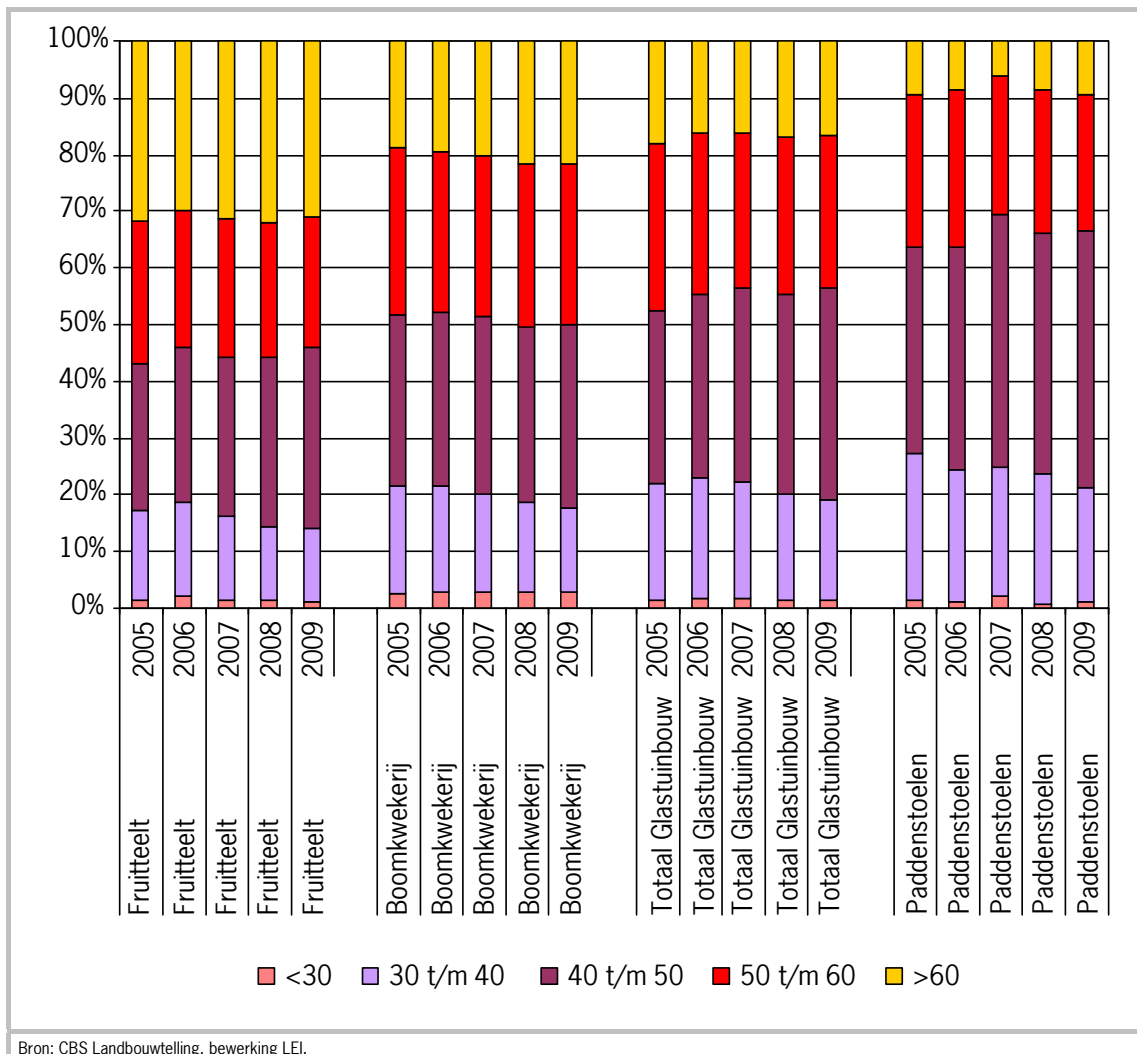
Bijlage 10

Situatie bedrijfsopvolging per bedrijfstype Nederland (2008)



Bijlage 11

Leeftijdsopbouw eerste ondernemer per bedrijfstype Nederland



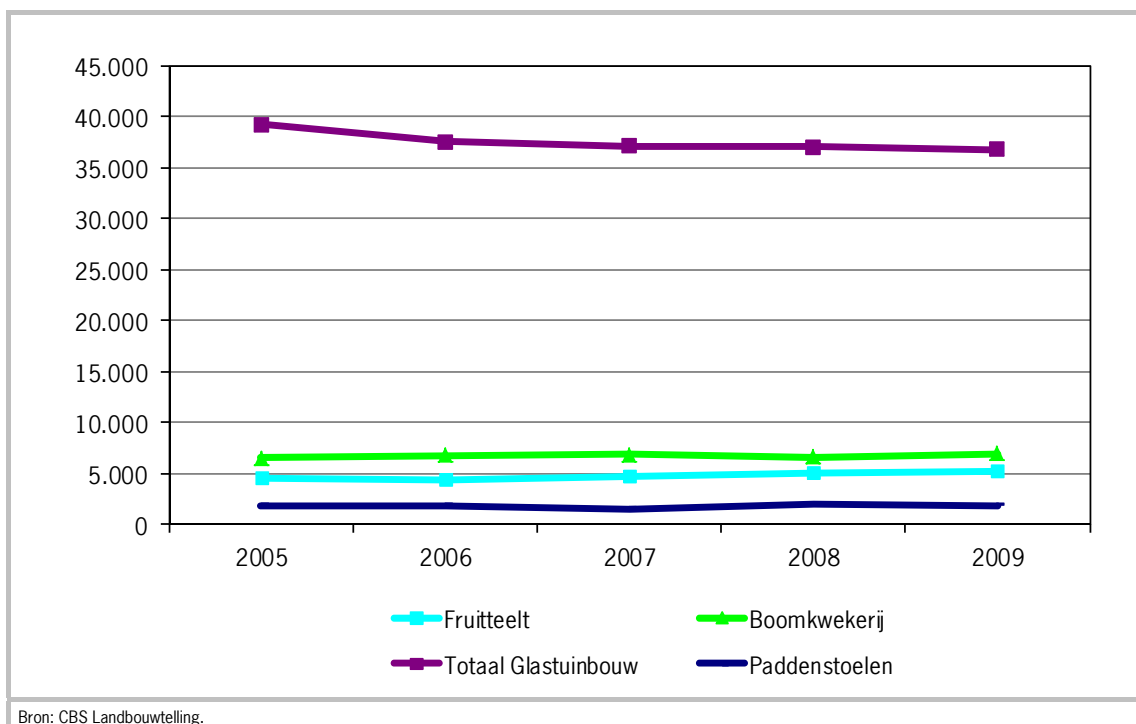
Bijlage 12

Productiewaarde primaire schakel Nederland

Sector	2005	2006	2007	2008	2009
Glastuinbouw	4.926	5.251	5.402	5.304	4.860
Boomkwekerij	552	549	611	599	592
Paddenstoelen	230	230	250	260	230
Fruit	335	375	370	470	390
Totaal	6.043	6.405	6.633	6.633	6.072
Bron: Productschap Tuinbouw, bewerking LEI.					

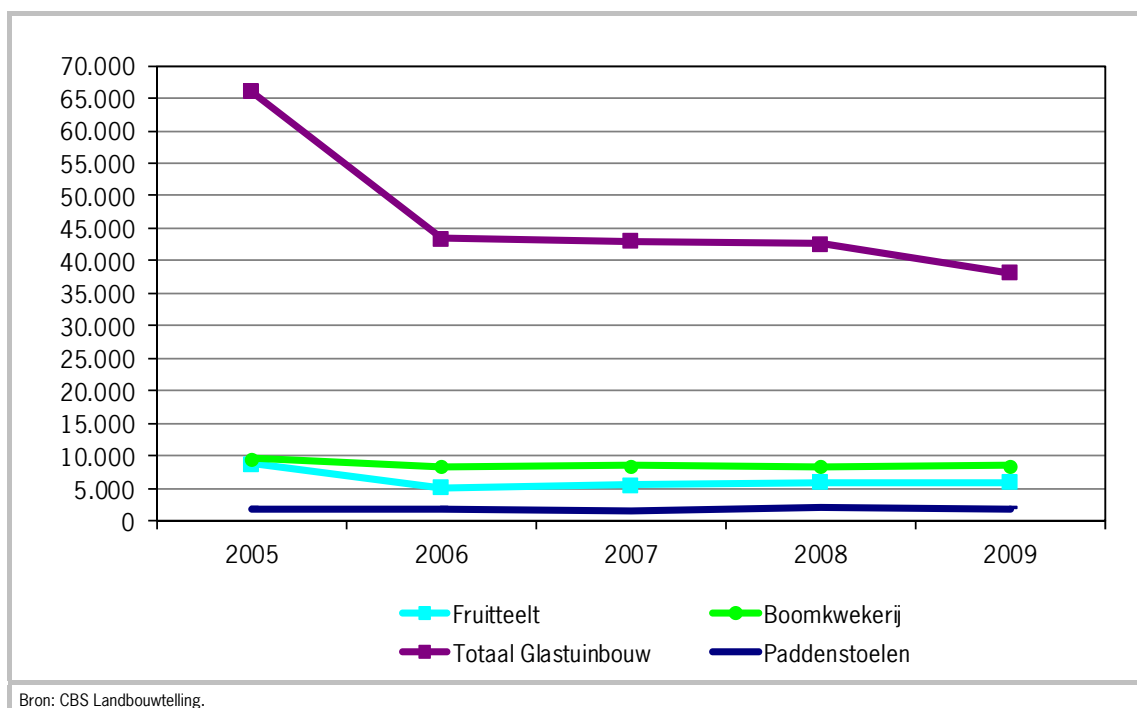
Bijlage 13

Aantal aje per cluster van gespecialiseerde bedrijven per bedrijfstype
Nederland



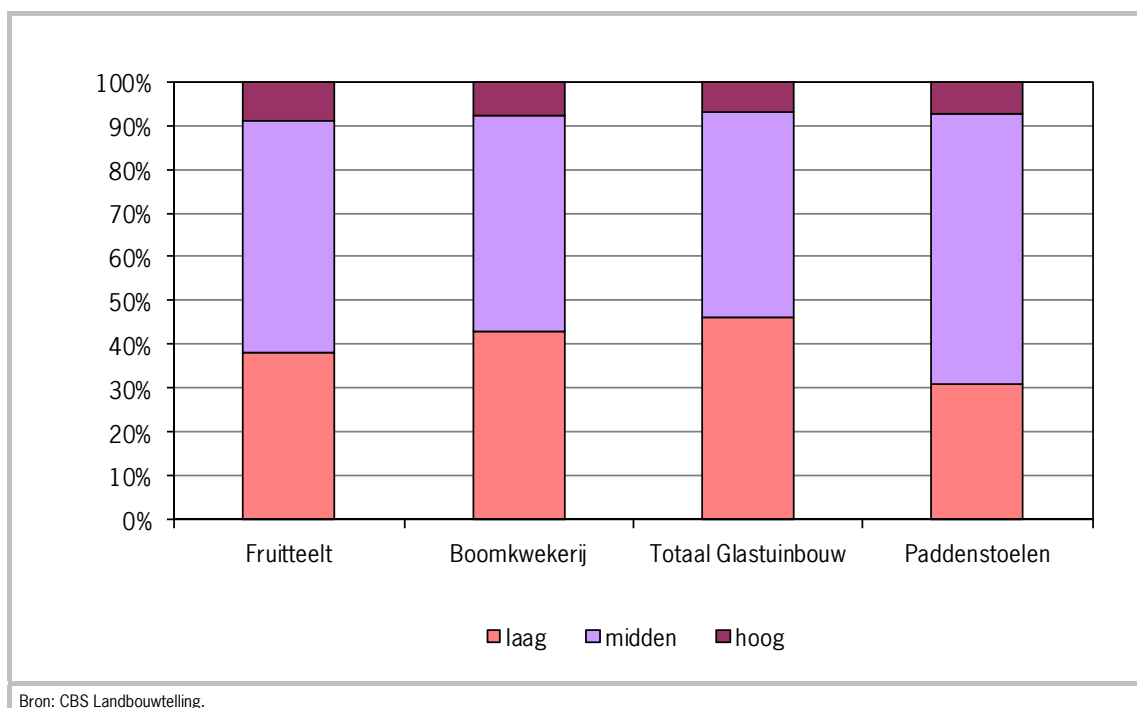
Bijlage 14

Aantal werkzame personen per cluster per bedrijfstype Nederland



Bijlage 15

Opleidingsniveau eerste ondernemer per bedrijfstype Nederland (2005)



Bijlage 16

Indicatieve toegevoegde waarde Nederland (mln. euro)

NL	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	195	260	260	390
Toelevering	95	155	150	215
Verwerking	15	35	50	65
Distributie	45	105	85	110
Totaal	350	555	545	780
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	390	385	380	365
Toelevering	190	230	215	200
Verwerking	30	55	75	60
Distributie	95	155	120	100
Totaal	705	825	790	725
<i>Glastuinbouw</i>				
Primair	2.735	2.995	2.985	2.245
Toelevering	1.270	1.495	1.610	2.105
Verwerking	30	20	70	65
Distributie	455	480	520	505
Totaal	4.490	4.990	5.185	4.920
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	245	210	215	120
Toelevering	100	90	100	100
Verwerking	5	nihil	5	5
Distributie	55	50	55	40
Totaal	405	350	375	265
<i>Alle clusters</i>				
Primair	3.565	3.850	3.840	3.120
Toelevering	1.670	1.985	2.090	2.630
Verwerking	80	110	200	195
Distributie	635	775	765	740
Totaal	5.945	6.720	6.895	6.685
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

Bijlage 17

Indicatief aantal aje Nederland

NL	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	5.380	5.245	6.365	6.410
Toelevering	2.210	2.615	2.690	2.385
Verwerking	360	730	595	475
Distributie	1.330	2.105	1.830	1.685
Totaal	9.280	10.695	11.480	10.955
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	12.685	12.360	10.150	9.765
Toelevering	2.210	2.615	1.870	1.590
Verwerking	360	730	415	315
Distributie	1.330	2.105	1.270	1.125
Totaal	16.585	17.810	13.705	12.795
<i>Glastuinbouw</i>				
Primair	37.385	36.630	42.045	41.205
Toelevering	14.765	15.465	15.990	19.495
Verwerking	480	310	600	510
Distributie	8.505	8.785	8.900	8.950
Totaal	61.135	61.190	67.535	70.160
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	1.680	1.645	1.625	2.100
Toelevering	665	695	615	995
Verwerking	20	15	25	25
Distributie	380	395	345	455
Totaal	2.745	2.750	2.610	3.575
<i>Alle clusters</i>				
Primair	57.130	55.880	60.185	59.480
Toelevering	19.850	21.390	21.165	24.465
Verwerking	1.220	1.785	1.635	1.325
Distributie	11.545	13.390	12.345	12.215
Totaal	89.745	92.445	95.330	97.485
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

Bijlage 18

Indicatief totaal aantal werkzame personen Nederland

Werkzame personen Nederland	2005	2006	2007	2008
<i>Fruitteelt</i>				
Primair	8.990	8.765	10.635	10.710
Toelevering	4.200	4.970	5.110	4.530
Verwerking	685	1.385	1.130	905
Distributie	2.525	4.000	3.475	3.200
Totaal	16.400	19.120	20.350	19.345
<i>Boomkwekerij</i>				
Primair	21.195	20.650	16.960	16.315
Toelevering	4.200	4.970	3.555	3.020
Verwerking	685	1.385	790	600
Distributie	2.525	4.000	2.415	2.140
Totaal	28.605	31.005	23.720	22.075
<i>Glastuinbouw</i>				
Primair	62.460	61.200	70.250	68.845
Toelevering	28.055	29.385	30.380	37.040
Verwerking	910	590	1.140	970
Distributie	16.160	16.690	16.910	17.005
Totaal	107.585	107.865	118.680	123.860
<i>Paddenstoelen</i>				
Primair	2.805	2.750	2.715	3.510
Toelevering	1.265	1.320	1.170	1.890
Verwerking	40	30	50	50
Distributie	720	750	655	865
Totaal	4.830	4.850	4.590	6.315
<i>Alle clusters</i>				
Primair	95.450	93.365	100.560	99.380
Toelevering	37.720	40.645	40.215	46.480
Verwerking	2.320	3.390	3.110	2.525
Distributie	21.930	25.440	23.455	23.210
Totaal	157.420	162.840	167.340	171.595
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI, bewerkt.				

Bijlage 19

Indicatief totaal aantal werkzame personen, inclusief uitzendkrachten
Nederland

Werkzame personen inclusief uitzendkrachten	2008
<i>Fruitteelt</i>	
Primair	12.800
Toelevering	5.170
Verwerking	1.190
Distributie	3.530
Totaal	22.690
<i>Boomkwekerij</i>	
Primair	21.530
Toelevering	3.450
Verwerking	790
Distributie	2.360
Totaal	28.120
<i>Glastuinbouw</i>	
Primair	103.140
Toelevering	42.270
Verwerking	1.270
Distributie	18.740
Totaal	165.420
<i>Paddenstoelen</i>	
Primair	5.000
Toelevering	2.160
Verwerking	70
Distributie	950
Totaal	8.170
<i>Alle clusters</i>	
Primair	142.470
Toelevering	53.050
Verwerking	3.320
Distributie	25.570
Totaal	224.400
Bron: <i>Het Nederlandse agrocomplex</i> (diverse jaargangen), LEI en Productschap Tuinbouw, bewerking LEI.	

Het LEI ontwikkelt voor overheden en bedrijfsleven economische kennis op het gebied van voedsel, landbouw en groene ruimte. Met onafhankelijk onderzoek biedt het zijn afnemers houvast voor maatschappelijk en strategisch verantwoorde beleidskeuzes.

Het LEI is een onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre). Daarbinnen vormt het samen met het Departement Maatschappijwetenschappen van Wageningen University en het Wageningen UR Centre for Development Innovation de Social Sciences Group.

Meer informatie: www.lei.wur.nl